

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Katedra obecné lingvistiky

JAZYK A EKONOMIZACE

Bakalářská diplomová práce

Autor: Slenčková Martina
Vedoucí práce: Mgr. Vladimír Matlach, Ph.D.

Olomouc

2020/2021

Prohlášení

Čestně prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „*Jazyk a ekonomizace*“ vypracovala samostatně a použitou literaturu a veškeré zdroje jsem řádně uvedla a citovala.

V Olomouci dne: 17. 08. 2021

Podpis:

Abstrakt

Název práce:	Jazyk a ekonomizace
Autor práce:	Martina Slenčková
Vedoucí práce:	Mgr. Vladimír Matlach, Ph.D.
Počet stran a znaků:	48, 93 000
Počet příloh:	0

Abstrakt:

Tato práce se zabývá ekonomizací v jazyce. Cílem je najít, vymezit, popsat a odůvodnit ekonomizační tendence v různých vrstvách jazyka od fonetických změn, přes výběr konkrétních slov až po větné a nadvětné konverzace a textové konstrukty. Práce definuje a ukotvuje pojem ekonomizace pro lingvistiku. Představuje rozlišné ekonomizační úkazy jak z praktického a teoretického hlediska, tak s ohledem na matematicky prověřované zákony kvantitativní lingvistiky a následné zkoumání z pohledu synergetické lingvistiky. Dané úkazy jsou vysvětleny pomocí příkladů a ilustrativních situací vlastních i převzatých. Práce je kompilací textů a zkoumání různých lingvistů a snahou jejich sjednocení pod pojmem ekonomizace. Primárním základem jsou studia od Paula Grice, Pavla Machače, Magdaleny Zíkové, Reinharda Köhlera, George Zipfa, Gabriela Altmanna a Ludka Hřebíčka a následné texty dalších autorů rozvíjejících jejich díla.

Klíčová slova: Ekonomizace, implikatura, maxima, kooperační princip, fonetické změny, synergetická lingvistika, Zipfovy zákony, Menzerath-Altmannův zákon, omezení registru, sociolingvistika

Abstract

Title: Language and Economization

Author: Martina Slenčková

Supervisor: Mgr. Vladimír Matlach, Ph.D.

Number of pages and characters: 48, 93 000

Number of appendices: 0

Abstract:

The topic of this thesis is economization in language. The primary aim is to find, define and describe economizing tendencies on several language levels starting with phonetic changes across choice of words to whole sentences and supra-sentence level. The work defines and anchors the term economization in the field of linguistics. Introduces different economizing phenomena from both practical and theoretical view, with accordance to mathematically tested laws of quantitative linguistics and subsequent examination in synergetic linguistics. The phenomena are explained on made up and borrowed examples and situations. This work is a compilation of texts and studies of several linguists with aim to unite them all under the notion of economization. Primary basis is derived from the works of Paul Grice, Pavel Machač, Magdalena Zíková, Reinhard Köhler, George Zipf, Gabriel Altmann and Luděk Hřebíček and supplementary works of other authors.

Keywords: Economization, implicature, maxims, cooperative principle, phonetic changes, synergetic linguistics, Zipf's Law, Menzerath-Altmann's Law, register limit, sociolinguistics

Obsah

Úvod.....	6
1 Ekonomizace	7
2 Ekonomizace na úrovni konverzací	10
2.1 Kooperační princip, maxima a konverzační implikatura	11
2.2 Konverzace pomocí gest a beze slov	19
2.3 Fonetické změny	21
3 Ekonomizace v lingvistických zákonech	25
3.1 Synergetická lingvistika.....	25
3.2 Zipfovy zákony	27
3.3 Menzerath-Altmannův zákon.....	35
4 Další důvody ekonomizace	39
4.1 Pozornost.....	39
4.2 Omezení registru	40
5 Porušení principu ekonomizace.....	42
Závěr	44
Literatura a zdroje	46

Úvod

Tato bakalářská práce je zaměřená na pojem ekonomizace. Jedná se o určitou vnitřní tendenci šetření, kterou v jazyce používáme a dost možná má velice podstatnou roli pro samotné vývoje jazyků. Z tohoto důvodu se zde na ni blíže podíváme.

V práci si popíšeme jednotlivé hlavní ekonomizační jevy a principy v různých oblastech jazyka. Pro potřebu plného pochopení této práce si v první řadě vysvětlíme pojem ekonomizace a rozdíly mezi podobnými používanými termíny, kterými jsou *ekonomizace*, *ekonomie jazyka* a *ekonomika jazyka*. Stanovíme si jasnou definici, kterou se následně v práci budeme snažit co nejlépe reflektovat. Zároveň si pokusíme nastínit, co přesně by mělo či mohlo být v jazyce ekonomizováno.

V druhé kapitole se zaměříme na mluvenou stránku jazyka a ekonomizování v konverzacích. Pokusíme se najít a uvést ilustrativní příklady v běžné mluvě jak na nadvětňé, tak i na hláskové úrovni. Zároveň se budeme snažit zjistit, zda se ekonomizace objevuje i v gestech a konverzaci beze slov. Také se pokusíme vysvětlit, kdy a proč se může ekonomizace obecně jevit jako problematická a co je pro úspěšné ekonomizování v první řadě potřebné.

Ve třetí kapitole se podíváme na přítomnost ekonomizace z více matematického hlediska. Zaměříme se na principy synergetické lingvistiky, kterou si v práci představíme a vysvětlíme. Pokusíme se zároveň popsat, proč je právě pro naši práci synergetická lingvistika tak důležitá oproti jiným lingvistickým odvětvím. Na základě těchto faktů se dále podrobněji podíváme na Zipfovy zákony a Menzerath-Altmannův zákon. Podíváme se na jejich vzorce, hypotézy a empiricky ověřená zkoumání a pokusíme se zjistit, proč a jestli je ekonomizace jedním z hlavních důvodů jejich projevů v jazyce.

Ve čtvrté kapitole se blíže podíváme na další možné důvody, mimo ty dříve zmíněné, proč k ekonomizaci dochází a přiblížíme si, proč by tedy předchozí zmíněné zákony (principy) měly být právě ekonomické. Pokusíme se vysvětlit na ilustrativních situacích a analogii z běžného života.

V závěrečné kapitole se zběžně podíváme na případy, kdy k ekonomizování nedochází nebo je omezené. Stěžejním zde pro nás bude sociální lingvistika a zdvořilost, pomocí kterých si vysvětlíme, kdy a proč naše tendence ekonomizovat slábnou.

1 Ekonomizace

Ekonomizace je jedním z nejzákladnějších principů přirozeného jazyka. Nespočet slavných filozofů a lingvistů, ať už je to třeba George Zipf nebo Gabriel Altmann, popisují různé ekonomizační teorie a principy, nicméně samotné slovo *ekonomizace* v jejich stěžejních dílech, které dále uvedeme, žádný z nich nezmiňuje a nedefinuje. Reinhard Köhler pak o pojmu sice píše (Köhler, 2012), ale v jeho stěžejních pracích není dána žádná jasná definice. Pro tuto práci je však tento pojem nezbytně důležitý a zásadní. Je proto nutné vysvětlit si, co přesně je zde pod tímto slovem myšleno.

Ekonomizace je původně výraz používaný na poli ekonomiky kolem poloviny 19. století. Od druhé poloviny 20. století se začal vyskytovat také v jiných oborech, převážně ve vzdělání¹. Vychází ze spojení slov „economize“ a „-ation“², která se běžně vykládají jako „šetření“³ a „čin/akce“⁴. Samotný pojem ekonomizace je pak běžně definován na poli ekonomie jako „Úsilí ušetřit peníze snížením množství našich útrat“⁵ nebo obecněji pak „Čin nebo postup využívání zdrojů k dosažení nejlepšího efektu“⁶. První definice je pro obor obecné lingvistiky nepoužitelná a druhá je pak příliš široká a obecná; svým způsobem se rozumí, co je jí myšleno, nicméně pro potřeby této práce je tato definice defektivní. Je potřeba proto zavést novou definici, ale nejdříve je nezbytné objasnit jistá fakta.

V obecné lingvistice v posledních letech vzniklo několik prací, které pojednávají o ekonomii jazyka. Mezi jedny z nejslavnějších patří dílo George Zipfa a jeho zákony, které patří mezi stěžejní základy kvantitativní lingvistiky. Princip nejmenšího úsilí (Zipf, 1949) je ekonomická teorie, která pojednává o tom, že slova jsou pouhý nástroj pro usnadnění komunikace (ekonomizování úsilí v životě) a využití tohoto nástroje může být jak ekonomické i neekonomické. Této teorii je zde později věnována celá samostatná kapitola.

¹ Data získána z google n-gramů pro slovo *economisation*. In: books.google.com [online]. [cit. 2021-02-14]. Dostupné z: https://books.google.com/ngrams/graph?content=economisation&year_start=1750&year_end=2019&corpus=26&smoothing=0

Pro slovo *economization*. In: books.google.com [online]. [cit. 2021-02-14]. Dostupné z: https://books.google.com/ngrams/graph?content=economization&year_start=1750&year_end=2019&corpus=26&smoothing=0

² Online Etymology Dictionary. *Economize*. In: etymonline.com [online]. [cit. 2021-02-10]. Dostupné z: <https://www.etymonline.com/word/economize>

³ Merriam-Webster Dictionary. *Economize*. In: merriam-webster.com [online]. [cit. 2021-02-10]. Dostupné z: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/economize>

⁴ Merriam-Webster Dictionary. *-ation*. In: merriam-webster.com [online]. [cit. 2021-02-10]. Dostupné z: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/-ation>

⁵ Cambridge Dictionary. *Economizing*. In: dictionary.cambridge.org [online]. [cit. 2021-02-14]. Dostupné z: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/economizing>

⁶ Definitions. *Definitions for economization*. In: definitions.net [online]. [cit. 2021-02-14]. Dostupné z: <https://www.definitions.net/definition/economization>

Nicméně, podstatné je, že zatímco sám Zipf ve svém díle mluví o *ekonomii mluvčího a ekonomii posluchače*⁷, když se podíváme na esenci textu, zjistíme, že Zipf skutečně popisuje spíše aktivní proces; tedy označení *ekonomizace mluvčího a ekonomizace posluchače* by mělo být vhodnější volbou. Tento drobný rozdíl v terminologii vede k myšlence, čím přesně se ekonomie a ekonomizace vlastně liší.

Zásadním rozdílem obou pojmů je fakt, že ekonomie je věda a stejně tak *ekonomie jazyka* by měla být v principu disciplína zkoumající ekonomické zákonitosti jazyka. Tedy proč se jazyk chová ekonomicky už v principu gramatik a slovní zásoby, proč nacházíme určitá pravidla a matematické principy a způsoby jejich používání. Oproti tomu v případě pojmu *ekonomizace jazyka* je zásadní fakt, že se jedná o *akci* nebo *čin*. Jinak řečeno, je to aktivní proces, a ne pouhý seznam principů a spočítatelných faktů. Jelikož ekonomizace na rozdíl od ekonomie je výraz starý sotva dvě stě let, kdy k většímu využití dochází teprve posledních několik let (opět se opíráme o stejná data získána z Google n-gramů o výskytu slov), je pochopitelné, že v některých případech starších děl došlo k zaměňování těchto dvou slov. Názorný a výstižný příklad můžeme vidět také v práci kolegyně Elišky Syrovátkové, která ve své bakalářské práci o Zipfovi stejně tak přeložila pojem „*economy*“ jako „*ekonomizace*, protože zde Zipf skutečně nepojednává o ekonomii, ale o aktivním procesu, tedy ekonomizaci⁸.

Existují také studia o *ekonomice jazyka*. Tato studie však hovoří naopak o široké škále využití jazyka a jazykových výrazů pro hospodářský prospěch organizací a osobní prospěch – třeba jak znalost více jazyků otevírá více možností pro pracovní pozice – a není tedy předmětem této práce (viz například *The Economics of Language* od Donalda M. Lambertona).

Vraťme se k již zmíněné obecné definici ekonomizace – „Čin nebo postup využívání zdrojů k dosažení nejlepšího efektu⁹“ – která ovšem nevystihuje správně podstatu ekonomizačního principu na úrovni jazyka. Ačkoliv nepochybně existují cílené ekonomizační strategie podle této zmíněné definice – na příklad v politice může být vysoce efektivní praxí využití jazykových prostředků jako jsou dvojsmysly nebo zavádějící a nejasná vyjádření pro vhodné manipulování skutečností a ve výsledku také posluchačů – běžná ekonomizace v jazyce probíhá často neplánovaně, a dokonce někdy chybně či nadměrně.

⁷ ZIPF, George. *Human behavior and the principle of least effort*. 1949, s. 20.

⁸ SYROVÁTKOVÁ, Eliška. *Výňatek z historického vývoje užívání Zipfových zákonů v lingvistickém kontextu*. 2016, s. 27.

⁹ Definitions. *Definitions for economization*. In: definitions.net [online]. [cit. 2021-02-14]. Dostupné z: <https://www.definitions.net/definition/economization>

Pro potřebu použití pojmu v této diplomové práci a v kontextu obecné lingvistiky celkově tedy zavedme novou **definici**: „Ekonomizace jazyka je aktivní čin efektivního využívání jazykových zdrojů za účelem šetření.“ Neboli jednoduše řečeno, ekonomizace v jazyce je *principem šetření*. Co si však pod tímto konkrétně představit?

Výraz šetření poukazuje na skutečnosti, kdy dochází v jazyce psaném i mluveném ke zkracování slov, zkracování vět, vytváření nepřímých odpovědí nebo tendenci komunikovat i zcela beze slov. Dále se princip ekonomizace projevuje vytvářením synonym pro určitá slova a v náchylnosti k používání a lepšímu zapamatování převážně kratších výrazů. Nachází se ve všech aspektech jazyka, ať už se jedná o vynechávání slabik v rychlosti mluvy, zjednodušování vět či úmyslné psaní ve zkratkách a heslech. V dnešní době je tento princip navíc stále častější a stále více využíváný, ať už neplánovaně nebo cíleně. Je to díky digitálním technologiím, sociálním médiím, novým trendům, chatu a globalizaci obecně, čímž dochází k vytváření zkratk pro nejvíc používaná spojení. Laicky řečeno, jedná se převážně o šetření času a energie, které jsou stále důležitější pro moderní dobu. Existují také články vyčísľující specifické množství kalorií spalovaných mluvením¹⁰. Když k tomu přidáme skutečnosti, že pro mluvení je nutné zapojit mozek, mluvidla, čelisti a vzít v potaz samotný proces dýchání a spotřebu kyslíku, zdá se pak přirozené, že cítíme potřebu tuto energii šetřit.

Při tomto ekonomizování je však nezbytné vzít v potaz možnost nedorozumění ze strany posluchače při přílišné snaze o šetření, která může vyvolat opačný výsledek. Stejně tak ekonomizace na straně mluvčího neznamena nutně ekonomizaci i na straně posluchače. Tímto faktem se v práci budeme dále zabývat.

V následujících kapitolách se budeme věnovat tomu, proč v jazyce nacházíme možné projevy ekonomizace, a proč k ní dochází, případně nedochází.

¹⁰ CLEMENT, Sara. How Many Calories Do I Lose by Talking? In: *livestrong.com* [online]. [cit. 2021-07-25]. Dostupné z: <https://www.livestrong.com/article/319364-how-many-calories-do-i-lose-by-talking/>

2 Ekonomizace na úrovni konverzací

Pokud se má psát o jazyce, nelze vynechat jeho nejvíc přirozenou část, a to jazyk mluvený. Nedílnou položkou mluveného jazyka jsou konverzace mezi jednotlivými osobami. A je to už právě na této škále celých konverzací, kdy můžeme vnímat první známky ekonomizace. Když nám je položena otázka, zkusme si uvědomit, kolikrát odpovíme scestně, nejasně, příliš stručně nebo raději použijeme nějaké gesto místo skutečných slov. A tohle všechno, ať už cíleně nebo neúmyslně, jsou případy, kdy může docházet k činu šetření, tedy ekonomizaci. Představme si nyní tři ilustrativní příklady pro přiblížení tohoto argumentu.

Mějme situaci, kdy osoba A potká nepříjemného známého B ve městě a nemá náladu se s ním bavit. V této situaci osoba A pouze kývne na pozdrav a naznačí tak, že neplánuje zahájit konverzaci. Je však šance, že tímto gestem osoba A ekonomizuje až příliš, a že známý B nedostatečně pochopí tento náznak a pokusí se konverzaci zahájit. Následuje cílená snaha osoby A konverzaci se známým B urychleně ukončit. Budou používána slova typu *nevím*, *netuším*, *možná* atd. ve snaze utnout rozhovor. Jeho odpovědi budou velice stručné a neurčité, což však může vést k tomu, že se známý B bude naopak doptávat na detaily a objasnění a položí tak více dalších otázek.

Dále mějme situace, kdy si osoba A povídá s kamarádem B. Kamarád B položí běžnou otázku: „Co jsi dělal tento víkend?“, načež je velice nízká pravděpodobnost, že by A odpověděl „Tento víkend jsem šel na hory“. To proto, že v této situaci je již oběma stranám zřejmé, co je předmětem konverzace a obě strany nyní začnou ekonomizovat. Slovo *víkend* začne být nepotřebné a bude z následujícího dialogu odstraněno. Odpověď osoby A tedy bude znít pouze „Šel jsem na hory.“ A následující otázka na kamaráda B nebude „A co jsi o víkendu dělal ty?“, ale pouze „A ty?“

Posledním ze tří ilustrativních příkladů je situace, kdy osoba A ztratí své klíče a ptá se svých kolegů: „Neviděli jste mé klíče od bytu?“. Pakliže si kolegové všimli klíčů ležících na stole, není pravděpodobné, že by odpověděli: „Ano, tvoje klíče od bytu jsme viděli. Nachází se tam na stole.“ Zcela běžná reakce by totiž v této situaci zněla jen „Támhle.“; doplněno poukázáním ke stolu. Jedná se zde o určité intuitivní pragmatické pochopení, které vychází z běžnosti situace; ačkoliv by tato jednoslovná odpověď měla být spíše nejasná, osoba A pochopí její význam a své klíče úspěšně nalezne. Stejně tak i my, pouzí čtenáři, zamýšlený záměr pochopíme, přestože gesto poukázání třeba vůbec nevidíme.

Tyto tři běžné situace nám přiblíží stěžejní problematiku ekonomizace v konverzaci. První situace pojednává o tzv. *přílišné ekonomizaci*, která vedla k nepochopení na druhé straně. V druhé situaci se jedná o *oboustranně dohodnutou ekonomizaci a porozumění*. Ve třetí se pak jedná o *ekonomizování na jedné straně*, a přesto *dostatečnému pochopení u druhé strany*. O všech těchto ekonomizačních případech nepřímo ve své studii píše Paul Grice (Paul Grice, 1975/2006). Jedná se konkrétně o jeho kooperační princip, teorii maxim a v neposlední řadě konverzační implikaturu.

V následující kapitole si představíme, jak se tyto tři nové pojmy vážou na princip ekonomizace z obecného hlediska a dále si detailněji rozvedeme dříve zmíněné tři ilustrativní příklady a pomocí jasných termínů, které zavedl Paul Grice si uvedeme, jak přesně se dají na situace aplikovat.

2.1 Kooperační princip, maxima a konverzační implikatura

Paul Grice byl Britský filozof, který se zaměřoval na studii jazyka. Je mimo jiné známý také pro svou stať *Logic and Conversation* (1975), která začala v podobě přednášek na Harvardově univerzitě roku 1967¹¹. Tato stať se zabývá třemi zásadními teoriemi, které si nyní vysvětlíme¹².

První teorií je **kooperační princip**. Ten sám Grice ve své knize definuje slovy: „Čiň svůj příspěvek ke konverzaci tak, jak je vyžadováno, na tom stadiu, kde se vyskytne, v souladu s přijatým účelem nebo směrem rozhovoru, do něhož jsi zapojen.“¹³ Případně jednodušší definici bychom našli v knize české autorky: „Tvůj příspěvek k rozhovoru má být takový, jak to v daném bodě (okamžiku) vyžaduje přijatý (zřejmý) účel nebo zaměření rozhovoru, jehož se účastníš.“ (Hirschová, 2006)¹⁴ Obě tyto definice říkají podobnými slovy, že základem pro vedení racionální a smysluplné konverzace je oboustranná kooperace účastníků rozhovoru, ze které vyplývá tento kooperační princip.

Druhá Griceho teorie, kterou zmíníme, jsou takzvaná **konverzační maxima**, která svou podstatou odrážejí jednotlivé zákonitosti zmíněného kooperačního principu. Existují čtyři maxima neboli kategorie: kvality, kvantity, relace a modality.¹⁵

¹¹ GRANDY, E. Richard a Richard WARNER. *Paul Grice*. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. 2017-10-09 [cit. 2021-03-26]. Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/grice>

¹² Pozn.: Pro účely této práce byla použita a dále i citována česká edice z roku 2006.

¹³ GRICE, H. Paul. *Logika a konverzace*. In: *Analytická filosofie*. Druhá část. 2006, s. 222.

¹⁴ HIRSCHOVÁ, Milada. *Pragmatika v češtině*. 2013, s. 139.

¹⁵ GRICE, H. Paul. *Logika a konverzace*. In: *Analytická filosofie*. Druhá část. 2006, s. 223-225.

Prvním z maxim, kvantita, pojednává o množství poskytované informace. Tato kategorie se zakládá na dvou zásadách a to, že příspěvek do konverzace by měl být dostatečně informativní, jak je vyžadováno, a ne více informativní, než je vyžadováno. Porušení první zásady vede ke zřejmým problémům, kdy se potýkáme s nedostatečným vysvětlením a nedostatkem informací. Druhá zásada nicméně hovoří o problematice přílišných informací. I ve své knize Grice uznává, že tato zásada je trochu sporná, poněvadž nadbytek informací neporušuje chod konverzace jako takové. Může ovšem vyústit k mluvení od věci nebo zmatení a přehlčení informacemi.¹⁶ Této problematice se dále budeme věnovat i v kapitole čtvrté.

Druhé maximum, kvalita, se zabývá hovořením pravdy. Zásady tvořící tuto kategorii podle slov Grice zní: „Neříkej to, o čem jsi přesvědčen, že je to nepravdivé. Neříkej nic, pro co nemáš přiměřené důkazy.“¹⁷ Tedy je to kategorie, která zakazuje říkání lži, jelikož lži narušují správný a smysluplný chod konverzace a výměnu informací.

Třetím maximem je relace, která je tvořena pouze jednou zásadou a to „Buď relevantní“¹⁸, tedy říká, aby všichni členové konverzace mluvili k tématu. Nicméně tato zásada může být porušena a je tomu tak běžné za chodu konverzace, kdy se ohniska relevance, tedy témata, s postupem rozhovoru mění.

Posledním maximem je speciální kategorie modality (způsobu), která nepojednává o tom, co bylo řečeno, ale jak to bylo řečeno. Hlavními zásadami je pak vyhýbat se nejasnému vyjadřování a nejednoznačnosti, být stručný (s ohledem na rychlost mluvy) a pořádný.¹⁹

Máme tedy čtyři maxima. Je však důležité uvědomit si, že tato maxima nejsou pravidla ani nařízení, jak má člověk vést konverzaci, nýbrž vhodná kategorizace jevů, ke kterým by mělo docházet u smysluplné a racionální konverzace dodržením kooperačního principu. V běžné a přirozené konverzaci dochází ale k porušování těchto maxim; cíleně, omylem i nezbytně. A ačkoli dochází k porušení maxim, jsme schopni si domyslet neexplicitně vyjádřený význam právě díky chodu konverzace, kontextu dané situace a dodržení samotného dříve zmíněného kooperačního principu. Tento jev, kdy dochází k porušování

¹⁶ GRICE, H. Paul. *Logika a konverzace*. In: Analytická filosofie. Druhá část. 2006, s. 223.

¹⁷ Tamtéž, s. 223.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ Tamtéž, s. 224.

maxim, ale dodržení principu kooperace, Grice popsal jako konverzační implikaturu a je to tedy třetí teorie a pro nás ta zásadní, u které dochází k ekonomizaci.²⁰

Konverzační implikatura je typ implikování něčeho na základě jedinečné situace a kontextu. Jedná se o vyvozování významu a úmyslů, které nejsou explicitně řečeny. Je to pak převážně zřejmým či nezřejmým porušením nějaké ze dříve zmíněných maxim, co vede ke vzniku konverzační implikatury.²¹

Ve své stati Paul Grice rozlišuje několik základních typů konverzačních implikatur podle způsobu jejich tvoření. V této práci se zaměříme na některé z nich, protože důvodem pro toto tvoření implikatur je velice často úmyslné či přirozené ekonomizování. Uvedme si to blíže na jednotlivých příkladech, které nám Paul Grice ve svém díle poskytuje a přirovnáme je k ilustrativním situacím, které jsme si popsaly na začátku kapitoly.

Prvním typem tvoření konverzační implikatury je případ, kdy k porušení maxim nedochází nebo je porušení tak nepodstatné, že ho ani nevnímáme. Slavným a běžně uváděným příkladem je²²:

A: „Došel mi benzín“

B: „Pumpa je támhle.“

V této výměně dochází ke konverzační implikatuře. Osoba B neřekla explicitně, že jestli si chce osoba A natankovat benzín, může využít pumpu poblíž, ale je to na základě kontextu zřejmé. Dalo by se debatovat, jestli není porušeno maximum relevance a modality. Relevance, protože osoba B odbíhá od samotného tématu benzínu rovnou až k tématu pumpy. A modality, protože druhá věta jasně neříká, co je zamýšleno jejím pronesením. Nicméně, takovéto typy konverzací jsou zcela zažitá a význam je natolik z kontextu pochopitelný, že se dá říct, že nedochází k výraznému porušení maxima. Každý přece ví, že benzín ve výsledku s pumpou úzce souvisí, a že „Pumpa je támhle.“ může v této situaci jasně naznačovat jedinou věc.

Je to ovšem právě tento typ komunikace, kdy lidé nejvíce využívají přirozené tendence ekonomizovat. Právě u vět, které jsou nejvíce běžné na základě kontextu k pochopení

²⁰ HIRSCHOVÁ, Milada. *Pragmatika v češtině*. 2013, s. 140.

²¹ Tamtéž.

²² GRICE, H. Paul. *Logika a konverzace*. In: *Analytická filosofie*. Druhá část. 2006, s. 230.

skrytého významu z implikace, dochází k častým ekonomizačním momentům. Přirovnajme si tento typ konverzační implikatury k druhé z našich předchozích ilustrativních situací, kde si dva známí povídají o uplynulém víkendu:

A: „Co jsi dělal o víkendu?“

B: „Šel jsem na hory. A ty?“

Osoba B tady v obou větách využívá přirozeného ekonomizování. Když se zaměříme čistě na odpovědi osoby B, můžeme dojít k závěru, že možná dochází k částečnému porušení maxima relace, kvantity i modality. Plná odpověď by měla totiž znít: „O víkendu jsem šel na hory. A co jsi o víkendu dělal ty?“ Pokud ale bereme v potaz, že nebyl porušen kooperační princip, musí osoba B nezbytně hovořit stále o stejném ohnisku konverzace, tedy o víkendu. V dané situaci se pak nedá říct, že by její odpovědi byly nedostatečně informativní a porušovaly tedy maximum kvantity. A pokud je dodržován kooperační princip, musí být pak vyvozeno, že i velice zkrácená otázka „A ty?“ se nezbytně stále týká stejného tématu (víkendu) a je zřejmé, co tím chtěl mluvčí říct; nedochází tedy ani k výslovnému porušení maxim relace a modality. Na stejném principu se odehrává i třetí ilustrativní situace, kdy osoba A hledá své klíče s pomocí kolegů.

Jsou to právě takovéto zřejmé konverzační implikatury, kdy lidé mají nejčastější tendenci ekonomizovat. Ať už pro ušetření času nebo úsilí. Můžeme to vidět i na mnohem častějších výměnách, jako jsou:

A: „Ahoj, jak se máš?“

B: „Ještě žiju.“

Nebo:

A: „Mám hlad.“

B: „Oběd bude za chvíli.“

Či:

A: „Byl jsi už v té nové Zoo?“

B: „Mám moc práce.“

Druhým uváděným případem konverzační implikatury je podle Grice zřejmé porušení maxim, ke kterému ale dochází z důvodu konfliktu s jinou maximou. Jako příklad zde Grice uvádí²³:

A: „Kde C žije?“

B: „Někde v jižní Francii.“

Pakliže A chce osobu C jít navštívit, tato informace je zcela nedostačující a dochází tedy k porušení maxima kvantity. Pokud se ovšem B cíleně nesnaží vyhýbat odpovědi a utnout konverzaci, což by bylo v rozporu s kooperačním principem. Osoba A nyní může dojít k implikovanému závěru, že B zkrátka nezná přesnou lokaci, kde C žije. Než aby tedy lhal a porušil tak maximum kvality, rozhodl se porušit méně závažné maximum kvantity a dal jen částečnou informaci, kterou ví.²⁴ Tato implikatura se ovšem zakládá na předpokladu, že osoba B skutečně nechce porušit princip kooperace.

Zaměříme se nyní na náš první ilustrativní příklad, kdy osoba A potká nepříjemného známého a cílenou ekonomizací se zcela vyhýbá konverzaci. I když zná odpověď, úmyslně se rozhodne lhat nebo říkat nedostatečné množství informací. Následuje však ukázka, kdy známý B chybně interpretuje implikované. Možná dojde k názoru, že osoba A jen skutečně netuší a ne, že se cíleně snaží vyhnout konverzaci porušením samotného kooperačního principu. Tedy i naprostá snaha o ekonomizaci může vyvolat opačný výsledek podle toho, jak druhá osoba věc pochopí a interpretuje.

Ve výsledku můžeme dojít k závěru, že nejdůležitější prvek pro takové ekonomizování v konverzaci na úrovni celých vět závisí na tom, jak dobře je náš konverzační partner schopen interpretovat, co není explicitně řečeno.

Představme si novou ilustrativní situaci, kdy si spolu povídají osoby B a C. Do místnosti vejde osoba A, a prohlásí: „Řekla, že souhlasí.“

Pronesení této věty může mít rozdílné důsledky podle znalosti jejího kontextu. Dejme tomu, že osoba C nemá nejmenší tušení, o čem osoba A mluví. Z jeho pohledu je porušeno hned několik maxim; kvantity, relace i modality. Bude se tedy nezbytně dožadovat vysvětlení. Co kdyby ale osoba B předtím zaúkolovala osobu A, aby se zeptala jejich společné známé, jestli by jim zítra mohla s něčím pomoci? Dle slov A na základě faktu,

²³ GRICE, H. Paul. *Logika a konverzace*. In: Analytická filosofie. Druhá čítanka. 2006, s. 231.

²⁴ Tamtéž.

že někdo souhlasí a ten někdo je žena a předpokladu, že A nemluví zcela o něčem náhodném, dojde osoba B k logickému závěru, že jejich společná známá odsouhlasila jejich prosbu. Znalost předchozího kontextu tedy vede k rozdílnému interpretování.

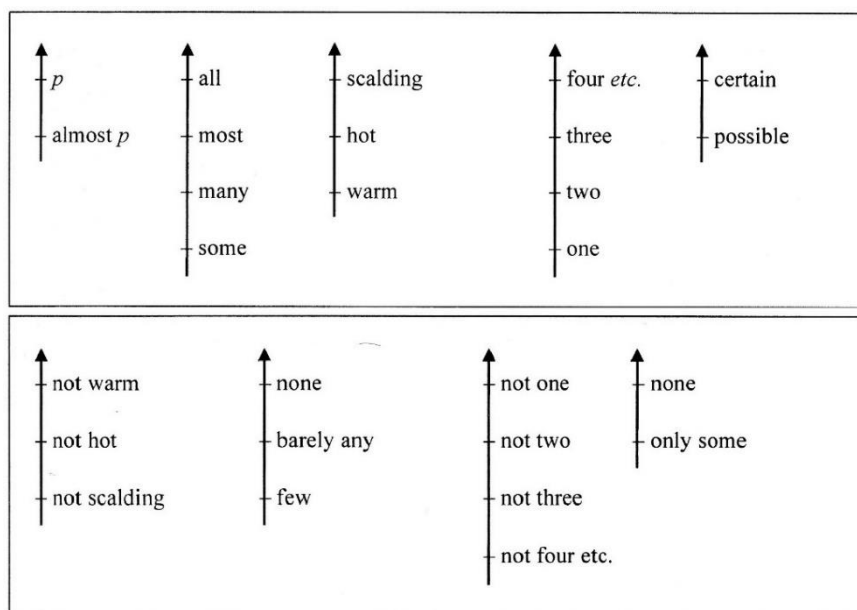
Paul Grice se ve své stati zaměřuje na rozhovory mezi dvěma osobami a na obecné vyložení pronesených vět. Musíme ale brát v potaz, že konverzací se často účastní více osob s rozdílnými znalostmi kontextu i s rozdílným poznáním mluvčího a jeho myšlenkových pochodů. Pokud se osoby znají lépe, je ekonomizace větší a snadnější, protože druhá strana má mnohem lepší předpoklady interpretovat implikovaný význam. Jestliže je ekonomizace snaha ušetřit si čas a úsilí, je nezbytné najít střední místo. Na příkladu s nepřijemným známým i na posledním příkladu s neznalou osobou C jasně vidíme, že přílišná ekonomizace vede ke zmatení, dodatečnému vyptávání a prodlužování konverzací. Jakmile si osoby rozumí jako v příkladu s víkendem nebo se znalou osobou B z posledního příkladu, ekonomizace je mnohem snadnější a nevede k dalším otázkám.

Proto je u ekonomizování v mluvě velice důležité uvědomit si, kdo je našim konverzačním partnerem a jak velké má znalosti daného tématu. Jakmile si ověříme, že naše znalosti a ohnisko rozhovoru je stejné, dochází k mnohem výraznější ekonomizaci.

Ve výsledku tedy implikatura umožňuje úspěšné šetření na straně mluvčího díky tomu, že je podepřena kontextem a empirií, které s ním posluchač sdílí, a na jejichž základě je schopný věty správně interpretovat a odvodit si i neexplicitně vyřčené části.

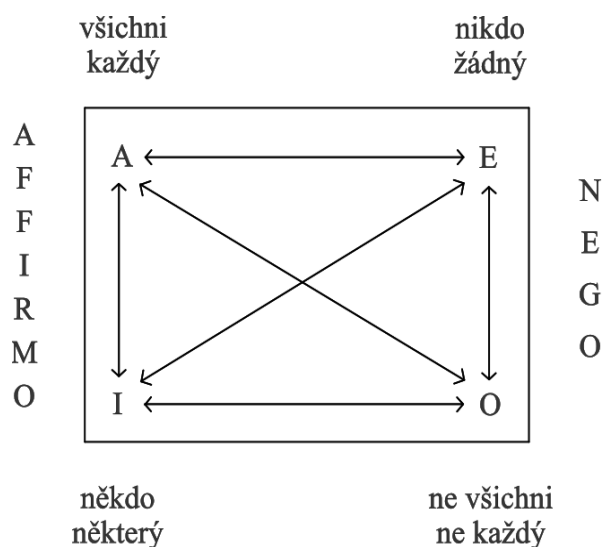
Další teorií k tomuto tématu je **skalární implikatura**, kterou rozvíjí primárně Laurance Horn (Horn, 1972). Jde o zobecněný podtyp konverzační implikatury, která říká, že některé výrazy mají obecné interpretace bez ohledu na konkrétní kontext. Tato implikatura se opírá převážně o maxima kvantity a modality. Horn dále vytvořil škály podle kvantitativního stupně slov. Od nejsilnějších jako *vždy*, *nikdy*, *všichni*, *nikdo*, *určitě*, po slova slabší jako *někdo*, *možná*, *občas*, *výjimečně*.²⁵ Tyto škály dále rozvádí na nespočtu příkladů. Vztahy slov se pak dají znázornit některou Hornovou škálou (obr. 1) nebo logickým čtvercem (obr. 2).

²⁵ HIRSCHOVÁ, Milada. *Skalární implikatura*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny [online]. 2017 [cit. 2021-03-28]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/SKALÁRNÍ%20IMPLIKATURA>

Obr. 1 – Pozitivní a negativní argumentační škála²⁶

Na prvním obrázku (obr. 1) můžeme vidět zjednodušenou ukázkou Hornových škál argumentačních kvantifikátorů. První polovina ukazuje pozitivní slova, nahoře ty *nejsilnější* a dole ty *slabší*. V druhé polovině pak vidíme stejný úkaz, jen z pohledu negativních kvantifikátorů. Na základě tohoto obrázku si můžeme představit, jak tyto škály fungují v praxi.

Obr. 2 - Logický čtverec²⁷

²⁶ DEVLESSCHOUWER, Laura. *Upper-Bounded Scalars and Argumentation-in-Language Theory*. In: *Anglophonia* [Online]. 2019-12-20 [cit. 2021-07-18]. Dostupné z: <https://journals.openedition.org/anglophonia/2580>

²⁷HIRSCHOVÁ, Milada. *Opoziční čtverec*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. [online]. 2017 [cit. 2021-02-27]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/OPOZIČNÍ%20ČTVEREC>

Je však nutné si uvědomit, že jednotlivé kvantifikátory mohou být různě propleteny, vzájemně se negovat či doplňovat. Pro znázornění těchto vztahů nám poslouží právě logický čtverec Aristotela doplněný o příklady kvantifikátorů, který lze vidět na obrázku 2.

Dále můžeme usoudit, že tyto kvantifikátory či modální slovesa (*vědět, věřit, tušit, hádat*) by mohly být pravděpodobným běžným projevem ekonomizace, a to z následných důvodů. Díky jednoduchosti a univerzálnosti jejich interpretace je snadné je použít nehlédě na kontextovou situaci. Jak jsme si dříve řekli, je to totiž právě nutná znalost kontextu, která bývá komplikací ekonomizace. Uveďme si názorný příklad:

A: „Kolik na tom srazu bylo lidí?“

B1: „Jen pár.“

B2: „Spousta.“

B3: „Úplně všichni.“

Máme situaci, kdy se A ptá kamaráda, kolik lidí přišlo na určitý sraz, a uvedené příklady tří možných odpovědí kamaráda B. V případě B1 můžeme dojít k závěru, že lidí tam bylo velice málo, jinak by osoba B nepochybně použila silnější slovo na škále. Zároveň to může vést k interpretaci, že akce byla nudná a nestojí ani za řeč, protože přesto, že tam bylo jen pár lidí, B necítí potřebu je ani vyjmenovávat. V situaci B2 pak slovo *spousta* vyvolá interpretaci, že tam lidí bylo více a dokonce tolik, že by bylo zdlouhavé nebo nemožné je všechny vyjmenovat. Možnost B3 pak jasně říká, že se dostavili *úplně všichni* a zcela nás tak zbavuje nutnosti je vyjmenovávat.

Hornovy škály jsou pak praktické seřazení takovýchto slov, kdy silnější slova ne nechávají příliš prostoru pro interpretaci a slabší naopak nechávají prostoru k interpretaci více. Ze zkušenosti by se našel málokdo, kdo by opravdu začal vyjmenovávat všechny přítomné osoby a raději použije tyto kvantifikátory (B1-B3) jako způsob ekonomizace při odpovídání. Je však nutné uvědomit si, že více možností interpretace komplikuje využití ekonomizace. Ačkoliv situace B1 je snadnou ekonomizací pro mluvčího, osobě A může tato odpověď přijít nedostačující, jelikož odpověď vede k více možnostem interpretace. Je vysoce pravděpodobné, že se A bude dostatečně doptávat na další informace a v takovém případě musí B odpovídat znovu a podrobněji, což je stěžejním důkazem, že jím zamýšlená ekonomizace nebyla úspěšná. Odpověď B2 může přijít dostačující. B3 je pak zcela dostačující a ekonomizace tak byla pochopena a zcela úspěšná.

Je tedy zřejmé, že ačkoliv kvantifikátory, modální slova či slovesa, které Horn řadí ve svých škálách mohou být velice užitečným nástrojem pro ekonomizování, slova s *nízkou silou* a více možnostmi interpretace komplikují ekonomizaci na straně posluchače, který musí vynaložit větší úsilí pro správnou interpretaci.

2.2 Konverzace pomocí gest a beze slov

Dalším možným způsobem ekonomizace v konverzaci by mohlo být naprosté vynechání slov a místo nich využití gestikulace. Přichází otázka, zda bezeslovné konverzace se dají počítat jako typ ekonomizace jazyka. Podle vlastních předpokladů dají v případech, kdy se skutečně jedná o gestikulaci za účelem šetření; nemyslíme tedy gestikulaci nevyhnutelnou v situaci, kdy momentálně nemůžeme mluvit. Podstatné však je, do jaké míry se dá takto ekonomizovat a kdy skutečně dochází nutně k ekonomizaci.

Studiem na mimo jiné toto téma se zabývá práce od Jacka Sidnella a Tanyi Stivers (Sidnell a Stivers, 2013). Ti se podívali na rozdíly mezi mluvenými a viditelnými (gesto-vými) reakcemi. Výsledkem zkoumání zjistili, že viditelná reakce (gesto) na otázku pokývnutím hlavy je rychlejší než neviditelná mluvená odpověď. Z tohoto hlediska by se tedy dalo soudit, že gesta mohou šetřit alespoň čas. Nicméně, tento výzkum zároveň říká, že jen velmi malá část, konkrétně 7 % odpovědí, je pouze viditelných, a jen 35 % odpovědí je pak zároveň mluvených i viditelných.²⁸ Tedy přesto, že gesto je rychlejší a šetří nám čas, jak výzkum dokázal, mluvená odpověď je mnohem častější. Jestliže je však ekonomizace přirozená součástí toho, jak se chováme pro účel šetření, musí nezbytně existovat vysvětlení pro tento úkaz. Na myšlenku přichází například možnost, že mluvením šetříme něco jiného, než jen pouhý čas. Je šance, že odpověď „Ano“, u které musíme pouze otevřít ústa a zapojit do jisté míry hlasové ústrojí, spotřebovává znatelně méně energie než samotný čin kývnutí celou hlavou, kde je nutno zapojit veškeré krční svaly. Další možnou odpověď navrhují také Sidnell a Stivers, kteří říkají, že viditelné a mluvené reakce mají často rozdílné významy vzhledem ke kontextu.²⁹ Kývnutí může běžně v situaci znamenat souhlas, ale když k tomu přidáme tón hlasu a vyřkneme „To ano.“ Můžeme tím naznačit například také sympatii. Jinak řečeno pouhé kývnutí či pouhé gesto někdy nestačí na vyjádření intence; to by mohlo být druhým řešením této problematiky.

²⁸ SIDNELL, Jack a Tanya, STIVERS. *The Handbook of Conversation Analysis*. 2013, s. 431.

²⁹ Tamtéž.

Jsou však situace, kdy gestikulace je nepochybnou ekonomizací. Mějme situaci, kdy v dálce vidíme známou osobu. Křičení na dlouhou vzdálenost pravděpodobně skutečně bude vyžadovat více úsilí než zvednutí ruky a zamávání na pozdrav. Stejně tak nedílnou součástí běžné konverzace je ukazování. Taková gestikulace rukama nám v mluvě nepochybně šetří čas a často i energii. Než zdlouhavě vysvětlovat, co všechno máme na práci, je třeba snadnější a rychlejší ukázat na stůl plný papírů. Než abychom někoho dlouho slovy vychvalovali, je jednodušší zatleskat nebo zvednout palec nahoru. Zároveň jelikož jsme schopni gestikulaci vykonávat spolu s mluvením, můžeme ji využít pro další dodání intence či informace nad možnosti mluvení. Také nám umožňuje multitasking, kdy jedné osobě něco říkáme, zatímco jiné něco ukazujeme. Ačkoliv se v tomto případě pravděpodobně bude jednat o větší spotřebu energie, můžeme tak ušetřit čas. Pak je otázka jedince, co preferuje šetřit a jak.

Je nutné vzít v potaz také pohyby očima. Očima velice snadno ukážeme spokojenost či nespokojenost, souhlas, soucit a spoustu dalších emocí. Pohledem můžeme ostatní pobídnou k reakci, aniž bychom vyslovili žádost o tuto reakci. Oči jsou tedy nepochybně nedílnou součástí konverzace.³⁰ A z pohledu jazyka pak také ekonomizace, jelikož jediný pohled na základě kontextu může sloužit jako celá plnohodnotná otázka či odpověď.

Všichni pak nepochybně známe situace, kdy se nám nechce mluvit. Mějme příklad, že se cítíme nemocni a někdo se nás zeptá, co nám je. Než abychom začali vysvětlovat, jak se cítíme, chytíme se rukou za břicho nebo za hlavu. Často tento fakt lidé komentují jako „Nemám sílu mluvit“. Přichází tedy na řadu otázka, jestli gesta šetří přece jen i energii a celkové úsilí. Při vlastním zkoumání byla položena otázka deseti lidem, zda dle nich je energeticky náročnější znaková řeč či běžná mluva. Všech deset jich předpokládalo, že znaková řeč bude náročnější. Je nutné poznamenat, že z tázaných nikdo není odborníkem pro znakovou řeč a tyto názory jsou zcela subjektivní. Přesto zřejmě bude existovat primární předpoklad, že znaková řeč vyžadující více gestikulace je energeticky náročnější. Zůstává skutečností, že při znakové řeči se také otevírají ústa, a hlavně musíme neustále používat ruce. Nicméně, při běžné mluvené konverzaci lidé přece také gestikulují rukama. Bohužel na základě dostupných zdrojů doposud nikdo neprovedl potřebný výzkum, zda je to znaková či mluvená řeč, která je energeticky náročnější. Právě výzkum zaměřený na tuto problematiku by nám ve velkém mohl podat odpověď, zda gesta jsou obecně ekonomizací či nejsou oproti běžné mluvě. A pokud ano, tak v jakém ohledu a do jaké míry se šetří čas

³⁰ JURKA, Michal, MARTINKOVÁ Petra a Michaela ROUBÍNKOVÁ. *Konverzační analýza (nejen) po česku*. 2014, s. 32.

či energie. Otázka ekonomizace v tomto okruhu tedy zůstává poměrně otevřená. Na základě dříve uvedených příkladů by se však dalo očekávat, že odpověď bude situace od situace a kontext od kontextu jiná.

Nicméně, jak jsme si již zmínili, i pro gestikulaci je často nezbytné znát právě kontext a hlavně, možná i více než při řeči mluvené, empirii. Existuje nespočet gest, které v jiné situaci znamenají něco jiného a stejně tak v jiné zemi jedno gesto může mít i zcela opačný význam. Je tedy nezbytné uvědomit si, jestli náš konverzační partner má stejné kontextové a empirické zázemí. Čím více společných gest známe, tím spíše se dá očekávat jejich využívání, než kdybychom stejná gesta neznali. Pokud se budeme snažit ekonomizovat pomocí gest, musíme si být jisti, zda náš konverzační partner daná gesta skutečně zná.

2.3 Fonetické změny

Kromě větných a gestových ekonomizací, které jsme si nastínili v předchozích dvou podkapitolách, je nutné zmínit také ekonomizace prováděné přirozeně v konkrétních slovech. Jedná se o fonetické změny. Třeba zde zdůraznit, že se nevěnujeme “přerěkům“ a “překlepům“, ale skutečně běžným fonetickým změnám, které se v jazycích vyskytují (ačkoliv lze namítnout, zda *přerěky* nejsou součástí těchto změn).

Fonetických změn existuje mnoho, pro naše potřeby ukázky ekonomizačního principu v nich se však blíže podíváme pouze na tři nejběžnější a nezákladnější typy.

Prvním takovýmto typem jsou **asimilace**, které jsou názorným úkazem ekonomizačních tendencí ve snaze usnadnit si výslovnost. Konkrétně mějme kontaktní asimilaci a její tři kategorie, o kterých se nejběžněji hovoří – **asimilace místa, znělosti a způsobu**.³¹

V první řadě je třeba zmínit, že asimilace je neplánovaná artikulační ekonomizace mluvčího. Vzniká přirozeně v řeči, a naopak soustředění na pečlivé vyslovování by vedlo k zamezení či omezení těchto asimilací; to by si však odporovalo s přirozenou ekonomizací v mluvě.³²

Asimilace místa tvoření je snadno pozorovatelná na nazálách, které mají v proudu řeči tendenci připodobňovat své místo vytvoření k následující hlásce.³³ Mějme příklady *maminka* [mamiŋka], *tramvaj* [tranvaj] nebo *studenti* [studeŋti]. Je zřejmé, že se zde jedná

³¹ MACHAČ, Pavel a Magdalena ZÍKOVÁ. *Redukční procesy v řeči z hlediska fonetických rysů*. In: K české fonetice a pravopisu. 2013, s. 68.

³² Tamtéž, s. 39.

³³ Tamtéž, s. 60.

o snahu usnadnit si výslovnost připodobněním místa vyslovení, což můžeme nepochybně řadit mezi ekonomizační tendence.

Další asimilací je znělost. Znělost je velice podobná svým principem k asimilaci místa, nicméně se zde nejedná o poziční místo vyslovení, ale o znělost související s rozkmitáním hlasivek. Opět zde však nacházíme podobnou ekonomizaci. U znělosti můžeme dobře pozorovat rozdíly mezi progresivní a regresivní asimilací, a to hned i u stejných slov. Mějme klasický příklad, slovo *shoda*. S dostatečnou pečlivostí můžeme toto slovo vyslovit, jak se píše, nicméně přirozená tendence nás vede k šetření úsilí ve změně znělosti hlásek. Regresivně [zhoda] a progresivně [schoda]. Jakou asimilaci znělosti mluvčí zvolí závisí pak čistě na něm. Rozdíly můžeme sledovat i územní, kde si všímáme, že lidé v Čechách dají přednost progresivní, zatímco na Moravě regresivní.³⁴ V obou případech je stejným cílem usnadnění výslovnosti.

Třetím typem je asimilace způsobu, která doslova hovoří o způsobu artikulace hlásek. K této asimilaci dochází, když se vedle sebe potkají ploziva a frikativa, tedy závěrové a nezávěrové konsonanty. Jejich spojením v běžném proudu řeči dochází k tvorbě afrikát, tedy polozávěrových konsonantů. Tím vznikají hlásky, která jsou snadnější na vyslovení, v češtině to jsou [c], [č], [dž] a [dž̂]. Jako příklady můžeme vzít slova *dětský* [děcký], *menší* [menčí], *podzim* [poďzim] nebo *džem* [dž̂em].

Na všech těchto představených typech asimilací můžeme zcela zřejmě vidět ekonomizační tendence k usnadnění mluvy, ať už poziční výslovností na mluvidlech, rozkmitáním hlásek, nebo artikulací podle proudu vzduchu.

Druhý typ fonetických změn, který si zde představíme, jsou **metateze**, tedy přesmyčky, kde si hlásky či celé slabiky ve slovech přehodí místo pro usnadnění výslovnosti. Tyto metateze se v češtině často vyskytují v přítomnosti hlásek [r] a [l].³⁵ Skvělou ukázkou metateze, která se v minulosti zakotvila do současné slovní zásoby, je například slovo *mlha*. Polsky [mgla]. Nejen, že v minulosti došlo ke změně [g] na [h], ale na příkladě češtiny a slovenštiny si můžeme všimnout rozdílné metateze: česky [mlha], slovensky [hmla], v obou případech vidíme usnadněnou výslovnost oproti původnímu možnému [mhla].³⁶ A přesně takto běžně fungují metateze. Dalším častým případem, který se však neustálil ve slovní zásobě, je například *lžička* [žlička].

³⁴ ČERNÝ, Jiří. *Úvod do studia jazyka*. 1998, s. 19.

³⁵ Tamtéž, s. 19-20.

³⁶ Tamtéž, s. 20.

U metatezí opět vidíme, že dochází k ekonomizačním principům pro usnadnění výslovnosti a na názorném příkladu také vidíme, jak tato ekonomizační tendence může v průběhu let vést až ke změně ve slovní zásobě konkrétních jazyků.

Poslední fonetickou změnu, kterou si ukážeme, jsou **redukce**. Jelikož redukce jsou skupinou velice obsáhlou, podíváme se jen na několik názorných případů. Jak už vyznívá z názvu *redukce*, jedná se zde o částečné oslabení hlásky až její úplný zánik. Už z tohoto pohledu jsou to fonetické změny, které se nejčastěji přičiňují o samotné změny v gramatice jazyků.³⁷

Na jedné straně máme **redukce hláskové**. Mezi ty patří například redukce vzniklé oslabenou artikulací, kde slyšíme jasný náznak snahy vyslovit hlásku, nicméně artikulační orgány nedosáhnou v plné míře plánovaného cíle výslovnosti nebo je hláska tak krátká, že ji lze sotva zaznamenat. Výraznějším případem jsou pak elize, kde dochází k naprostému vynechání hlásek.³⁸ Dejme příklad *jablko* [jabko] či *matematika* [matika].

Na straně druhé máme **redukce slovní**. Tyto redukce se odehrávají na hranicích mezi slovy a vedou k častému splynutí hlásek z různých slov. Příkladem máme *co myslíš* ['coĩ si:š]³⁹ nebo *ještě jednou* ['čed' nou].

Je nevyhnutelnou skutečností, že redukce hrají velkou roli ve vývoji jazyka. K častým redukcím dochází běžně například při přejímání slov z jiných jazyků. Příkladem máme latinské *augustus* (srpen) na italské *agosto*. Můžeme si také všimnout rozdílné míry redukcí v různých jazycích, kde třeba ve francouzštině došlo k redukcí až na jedinou slabiku *août*.⁴⁰ Stejně tak můžeme pozorovat redukce, když se podíváme do historických pramenů jazyků (třeba změny v některých slovech v češtině, kde nalezneme historické *aniť* oproti dnešnímu *ani*) nebo na současných trendech. Jeden z takových běžných trendů můžeme pozorovat třeba v angličtině. Angličtina je nejrozšířenějším jazykem a logicky na ni působí nejvíce vlivů jiných kultur a jazyků. Možná díky tomu se uchytilo nespočet redukcí či asimilací, které se uchytily jak v psané, tak mluvené podobě. Příkladem můžeme mít *What are you doing?* -> *Whatcha doin'*? Mnohem běžnější jsou pak gramatické zkráceniny koncovky – *ing; doin', comin'*. Nebo rozšířené *'cause*. Zároveň máme spojení na hranicích slov jako

³⁷ ČERNÝ, Jiří. *Úvod do studia jazyka*. 1998, s. 20.

³⁸ MACHAČ, Pavel a Magdalena ŽÍKOVÁ. *Redukční procesy v řeči z hlediska fonetických rysů*. In: K české fonetice a pravopisu. 2013, s. 18.

³⁹ Tamtéž, s. 19.

⁴⁰ ČERNÝ, Jiří. *Úvod do studia jazyka*. 1998, s. 20-21.

got to -> *gotta*. Ačkoliv ve striktně spisovné angličtině tyto tvary převážně povolené nejsou, můžeme je běžně vidět v textech písní či neodborných knihách. Tedy jsou to fonetické změny, které již zřejmě zlidověly a může být jen otázka času, zda se oficiálně dostanou do spisovné gramatiky. Jakmile se jazyk dostane do fáze, kde nová verze je více použita než ta stará, často ji nahradí v gramatice, jak už jsme zmínili dříve.

Dále si musíme uvědomit, že existuje mnoho dalších fonetických změn, které by se dali nazvat ekonomické i přesto, že naopak přidávají hlásky, protože tím značně ulehčují výslednou výslovnost. Jsou to například **epenteze** *prkno* [perkno], *biologie* [bijologije].

Jednotlivé fonetické změny a jejich zkoumání nám dává náhled do toho, jak se jazyk skutečně mění a jaké na něj působí vlivy. Na základě našich zjištění a předpokladů můžeme dojít k závěru, že většina změn v jazyce je podnícena momentální tendencí ekonomizovat. U fonetických změn můžeme tedy nejlépe pozorovat drobné ekonomizační tendence v jazyce, které se mohou a nemusí promítnout do budoucího stavu konkrétního jazyka.

3 Ekonomizace v lingvistických zákonech

3.1 Synergetická lingvistika

Synergetická lingvistika vznikla v reakci na kvantitativní lingvistiku a její pozorované empirické principy (jednoduše zákony). Jejím předmětem je skutečnost, že není třeba pouze položit hypotézu a najít a popsat zákony, ale také vysvětlit, proč v jazyce takové zákony pozorujeme, a proč jsou vlastně jazyky takové, jaké jsou.⁴¹ Odráží se od metody dedukce založené na pozorovaných hypotézách, snaží se vypátrat jejich důsledky, ty následně testovat a dojít k závěrům pro původně teoretické hypotézy.⁴² Dle Köhlera (Köhler 2012, 21) považují často lingvisté správně pojem *teorii* jako něco, co má potenciál vysvětlit, ovšem chybně pak dochází k závěru, že samotná teorie je vysvětlením. Vysvětlení nepochází z jedné samostatné teorie (můžeme pozorovat, kolik samostatných jevů v lingvistice je autory vedeno pod označením „teorie“), ale může být nalezeno až kombinací a analýzou velkého jednotného a propleteného systému. Kvantitativní lingvistika pozoruje jednotlivé principy a na nich se snaží vysvětlit jazykové jevy. Synergetická lingvistika se však snaží zkombinovat různé pozorované principy a vytvořit univerzální teorii jazyka ve smyslu filozofické vědy, která nejen popisuje, ale je také schopná vysvětlit jazykové jevy a jazyk jako ucelený systém.⁴³

V praxi si můžeme všimnout jevů objevujících se v jazycích, ale až samotné ukotvení těchto jevů nás může vést k univerzální teorii jazyka. K tomuto je podle Köhlera nezbytné prvně nalézt zákony, které nám pomohou s testováním, prokázáním a tvorbou logických vysvětlení (dedukcí).⁴⁴ Jsou to právě ověřené a fungující zákony, které lingvistika nutně postrádá oproti jiným vědám jako fyzika. Zákony, o které bychom se mohli následně opřít, a na jejichž základě hledat vysvětlení za různými jazykovými jevy. Zákony (teorie) samotné tedy nejsou vysvětlením, ale pouze ukotvujícím prvkem, na jehož základě můžeme tvořit případné závěry, proč k něčemu dochází. Proto synergetická lingvistika se nesnaží pouze o nalezení zákonů jako lingvistika kvantitativní, ale snaží se následně dojít k odpovědi proč.

Nejdřív je nutné najít vztah mezi hypotézou a jevem, který pozorujeme. To následně otestovat na jazykové realitě. Musíme tedy posbírat správná data a ty také správně analyzovat. Pozorování se často dá dělat několika různými způsoby. Záleží na zvolené

⁴¹ KÖHLER, Reinhard. *Quantitative Syntax Analysis*. In: *Quantitative Linguistics* 65. 2012, s. 7.

⁴² Tamtéž, s. 21.

⁴³ Tamtéž, s. 21-22.

⁴⁴ Tamtéž, s. 22.

metodě, určení třeba délky slova, věty, dělení a dalších faktorech. Je proto nutné provést několik odlišných zkoumání na různých jazycích a zjistit, jak se liší oproti principu (zákonu), který jsme původně předpokládali. Následně zjistit, zda případné odchylky způsobují špatně zvolené metody výzkumu nebo třeba jazykové rozdíly. Až po provedení více testů můžeme popsat pozorovaný jev jako něco blízkého skutečnému zákonu.⁴⁵ Existence odchylek však neznamená nutně chybnost zákona, ale může poukazovat na samotný fakt, že jazyky jsou živé a různě se proměňují a jsou v odlišných stádiích vývoje. Je tedy možná pochopitelné, že ne pro všechny platí naprosto stejná pravidla; výjimka se vždy najde. Tuto skutečnost můžeme pozorovat například u Zipfova a Menzerath-Altmanova zákona, kde v různých jazycích nacházíme odchylky a nepřesnosti či nedostatky, nicméně ani jeden ze zákonů nebyl dosud zcela vyvrácen a vždy se našel způsob jeho aplikovatelnosti nehledě na typ jazyka, jak si ukážeme v následných kapitolách.

Podle Köhlera existují v jazyce a textech tři typy zákonů. (1) Zákony funkční, kam řadíme Menzerath-Altmanův zákon, (2) zákony distribuční, kam řadíme Zipfův zákon a (3) zákony vývojové, kam se řadí Piotrowského zákon, který studuje dynamické změny jazyka v čase.⁴⁶ Konkrétní zákony mají tedy rozdílné postupy z pohledu zkoumání jazyka a je problematické čistě na základě jednotlivých z nich vysvětlit obecné jazykové jevy. Podstatné pak je, že samotná kvantitativní lingvistika nemůže vysvětlit všechny jevy, a proto je třeba detailnější a širší nástroj pro popisy a zkoumání jazyka, kterým má být právě univerzální lingvistická teorie založena na hlubších analýzách, vzájemných vztazích a mechanismech, jak je snahou synergetické lingvistiky.⁴⁷

Ekonomizační principy jsou pak jedny z hlavních vysvětlení jazykových jevů podle synergetické lingvistiky (Köhler 2012, 172,178). Už dříve jsme si popsali, že závěr (vysvětlení) v synergetické lingvistice je odvozen (dedukován) ze zákonů, které jsou založeny na hypotéze. Abychom tedy mohli tvrdit, že ekonomizace je jedno z vysvětlení pro jazykové jevy, je nutné podívat se na kvantitativní lingvistiku a její zákony, které nás k tomuto tvrzení vedly.

Na základě pozorovaných lingvistických zákonů si můžeme všimnout řady úkazů. Zkoumáním, popisováním a snahou vysvětlit tyto úkazy můžeme dojít k závěru, že ekonomizační princip je jejich hlavním nebo alespoň jedním z několika hnacích prvků a mohl

⁴⁵ KÖHLER, Reinhard. *Quantitative Syntax Analysis*. In: *Quantitative Linguistics* 65. 2012, s. 23-24.

⁴⁶ Tamtéž, s. 24.

⁴⁷ Tamtéž, s. 25.

by být tedy i jedním z vysvětlení, proč v jazycích tyto zákony vůbec nacházíme. V této kapitole se proto dále podíváme na vybrané zákony a pokusíme se zjistit, proč by ekonomizace měla být hypotetickou příčinou za nimi, jak tvrdí hledisko synergetické lingvistiky.

3.2 Zipfovy zákony

Abychom mohli hovořit o Zipfově zákonech a ukázali si tak názorně jedny z prvních matematicky podepřených pozorování určitých jazykových zákonitostí, jejichž primárně přijímané vysvětlení je právě ekonomizace, musíme si nejdřív vysvětlit, jaké myšlenkové pochody a skutečnosti vedly k vytvoření těchto zákonů.

Zipf ve své stěžejní knize Princip nejmenšího úsilí vysvětluje základní otázku slovníku a ekonomizace jednotlivce⁴⁸. Podle Zipfa samotná existence mluvy je určitým způsobem obecného ekonomizování člověka, argumentováno tím, že některých věcí se dá mnohem snadněji dosáhnout s použitím mluvy a neschopnost mluvu používat je jistou nevýhodou. Mluva tedy usnadňuje naše životy. Samotná existence mluvy je pak podle Zipfových slov *obecná ekonomie mluvy*. Jednotlivá slova v této mluvě následně přirovnává k výběru nástrojů, kde rozdílné způsoby jejich použití vedou k různým úrovním ekonomizace. Volbu a možnosti této volby použití správných/vhodných nástrojů/slov pak Zipf označuje jako *vnitřní ekonomie mluvy*.⁴⁹

Jak jsme si dříve zmínili, pro úspěšnou ekonomizaci jsou podstatné kontext a empirie. Zipf tuto skutečnost následně vysvětluje jasným příkladem, a to v rozsahu slovníků s ohledem na vnitřní ekonomii mluvy (vhodnou volbu slov). Mluvčí se snaží sdělit svůj záměr použitím slov, která nesou správný význam pro sdělení tohoto záměru. Pro mluvčího je nejsnadnější, kdyby mohl sdělit všechny své záměry jediným slovem. Kdyby jedno slovo v sobě zahrnovalo všechny možné významy a jeho vyřčením by mluvčí přesně sdělil svůj záměr, jednalo by se o maximální ekonomizaci mluvčího; tedy jednoslovný slovník, kde jedním slovem můžeme říct všechno. Ovšem poté tu máme stranu posluchače. Pro posluchače by nebylo nic náročnějšího, než kdyby mluvčí pro vše používal pouze jediné slovo. Možnosti interpretace by byly prakticky nekonečné a správný záměr by s největší pravděpodobností nepochopil nehledě na situaci. Pro správnou a nejjednodušší interpretaci, kdy posluchač stráví nejméně času a úsilí kvůli desambiguaci zprávy, by byl jasný slovník,

⁴⁸ Pozn.: v originále „economy“, pro potřeby této práce překládáno jako „ekonomizace“ Dříve vysvětleno viz kap. 1

⁴⁹ ZIPF, George. *Human behavior and the principle of least effort*. 1949, s. 19-20.

kde každé jedno slovo by mělo právě jeden význam. Zipf zde mluví o ekonomizaci posluchače.⁵⁰ Kdyby mluvčí používal svůj jednoslovný slovník jako vrchol své ekonomizace, posluchač by mu nerozuměl a konverzace by skončila neúspěšně. Přicházela by na řadu nedorozumění a následné doptávání a dodatečná snaha pochopit. Naopak posluchač si přeje mít slovník co největší, což by pro změnu nevyhovovalo mluvčímu, který by svá slova musel pečlivě volit a používat obezřetněji, jelikož by měly právě jeden význam.

Můžeme tedy říct, že v běžné mluvě se spolu střetávají dva protichůdné ekonomizační principy – ekonomizace mluvčího a ekonomizace posluchače. Jedna ekonomizace usiluje o co nejmenší slovník a je tedy *silou unifikace* a druhá ekonomizace usiluje o co největší slovník a je tedy *silou diverzifikace*. Tyto dvě síly na sebe působí a vytvářejí jistou rovnováhu.⁵¹ Nalezení této rovnováhy slovníku by mohlo být optimální a nejefektivnější cestou pro úspěšnou optimální ekonomizaci na obou stranách. Na základě této hypotézy následně Zipf postavil své zákony. Nás v této práci budou zajímat konkrétně dva z nich.

Prvním a zároveň nejslavnějším **Zipfovým zákonem** je otázka ranku a frekvence slova. Samotný původní vzorec tohoto zákona vypadá:

$$r * f = c,$$

kde podle Zipfa má každé slovo svůj rank (r), neboli pořadí, a počet jeho jednotlivých výskytů je následně označován jako frekvence (f). Je nutné zmínit, že pro rank řadíme slova od nejčastějšího po nejméně časté, kdy nejčastější zaujímá rank 1. Když následně vynásobíme rank a frekvenci jednotlivého slova, získáme konstantu (c). Tato konstanta by se za ideálních podmínek měla rovnat zhruba 1/10 všech slov (tokenů) z celkového vzorku konkrétního pozorovaného textu.⁵² Takové chování bylo původně pozorováno na textu Odysseus s 260 430 slovy od Jamese Joyce. Všechna jednotlivá slova byla spočítaná, byl jim přiřazen jejich rank a jejich počet výskytů. Na základě výsledků byla postavena tato hypotéza; tuto skutečnost můžeme vidět na obrázku 3. V prvním sloupci vidíme přibližný rank slov, v druhém jejich počty výskytů, ve třetím vypočítanou konstantu a ve čtvrtém je předpokládaná délka textu právě na základě tvrzení, že konstanta by měla odpovídat asi 1/10 tokenů celkového zkoumaného textu.

⁵⁰ ZIPF, George. *Human behavior and the principle of least effort*. 1949, s. 20-21.

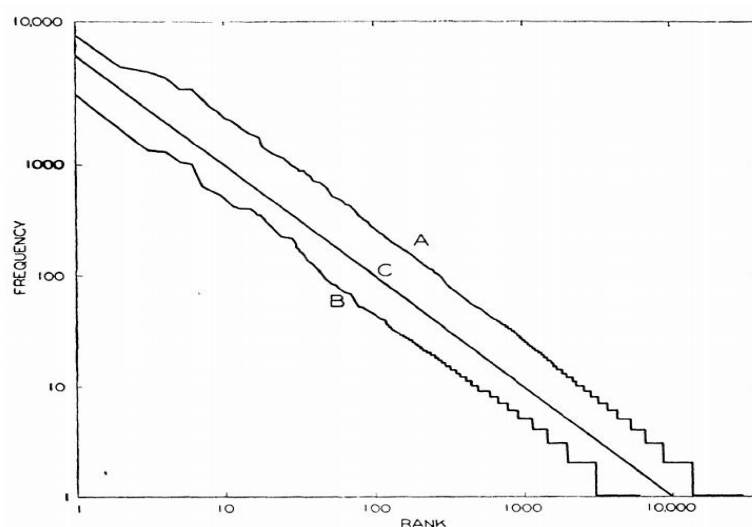
⁵¹ Tamtéž, s. 21-22.

⁵² Tamtéž, s. 23-24.

I Rank (<i>r</i>)	II Frequency (<i>f</i>)	III Product of I and II ($r \times f = C$)	IV Theoretical Length of Ulysses ($C \times 10$)
10	2,653	26,530	265,500
20	1,311	26,220	262,200
30	926	27,780	277,800
40	717	28,680	286,800
50	556	27,800	278,800
100	265	26,500	265,000
200	133	26,600	266,000
300	84	25,200	252,000
400	62	24,800	248,000
500	50	25,000	250,000
1,000	26	26,000	260,000
2,000	12	24,000	240,000
3,000	8	24,000	240,000
4,000	6	24,000	240,000
5,000	5	25,000	250,000
10,000	2	20,000	200,000
20,000	1	20,000	200,000
29,899	1	29,899	298,990

Obr. 3 - Analýza díla Odysseus⁵³

Vztah mezi rankem a frekvencí slov ve slovníku (vzorku) můžeme následně znázornit pomocí logaritmického grafu (Obr. 4), kde vidíme pravidelnou tendenci a tři křivky pojmenované A, B, C, klesají pod zhruba 45 stupni. Pro knihu Odysseus ukazuje tuto tendenci křivka A. Pro ověření této skutečnosti později byla provedena stejně tak analýza útržků z amerických novin, což znázorňuje křivka B. Tyto útržky došly ke stejnému závěru.⁵⁴ Křivka C je zde znázorněna jako optimální reprezentace tohoto zákona.

Obr. 4 - Distribuce ranku a frekvence slov⁵⁵

⁵³ ZIPF, George. *Human behavior and the principle of least effort*. 1949, s. 24.

⁵⁴ Tamtéž, s. 25-26.

⁵⁵ Tamtéž, s. 25.

Na základě těchto zjištění bychom mohli dojít k názoru, že skutečně existuje nějaká tendence, která kontroluje, kolikrát bude jaké slovo použito. Tuto tendenci se Zipf snažil vysvětlit právě hypotézou rovnováhy slovníku, kterou způsobuje působení protichůdných ekonomizačních sil mluvčího a posluchače.⁵⁶

V této chvíli je nicméně nutné vzít v potaz několik nedostatků této teorie. Jedním z vlastních argumentů, které prvně přišly na mysl při studování tohoto zákona, byla skutečnost, že Zipf hovoří o mluvčím a posluchači, a přitom jeho testování bylo provedeno na psaných textech. Po nahlédnutí do databází akademických článků je nepochybné, že většina ze všech testování byla skutečně provedena na vzorcích psaných textů a je obtížné najít dostatek úspěšných testování v odlišných jazycích na skutečných mluvených vzorcích. Zipf tedy hovoří o protichůdných silách mluvčího a posluchače, jejichž vzájemným působením dochází k tvorbě rovnováhy ve slovníku, což vede k existenci tohoto distribučního zákona. Nicméně nepodkládá dostatečné množství důkazů ani vzorků, které by tuto skutečnost podporovaly. Můžeme tedy předpokládat, že se dopustil stejné chyby, kterou zmiňoval i Köhler (2012, 21), tedy, že by samotná existence principu (zákonu) na základě hypotézy měla být vysvětlením této hypotézy. Vysvětlení přitom může být zcela jiné a pouhé pozorování tohoto jevu, navíc bez dostatečných vzorků, nestačí.

Dalším podstatným problémem je určení samotných slov pro zkoumání. Výsledky testování Zipfova zákona záleží zcela na tom, co si předem definujeme jako slovo. Takový názor sdílí například Benoît Mandelbrot, který ve svém textu píše „[...] může se jednat o diskriminační pravidlo pro vybrání lepšího z možných dělení řetězce fonémů na slova.“⁵⁷

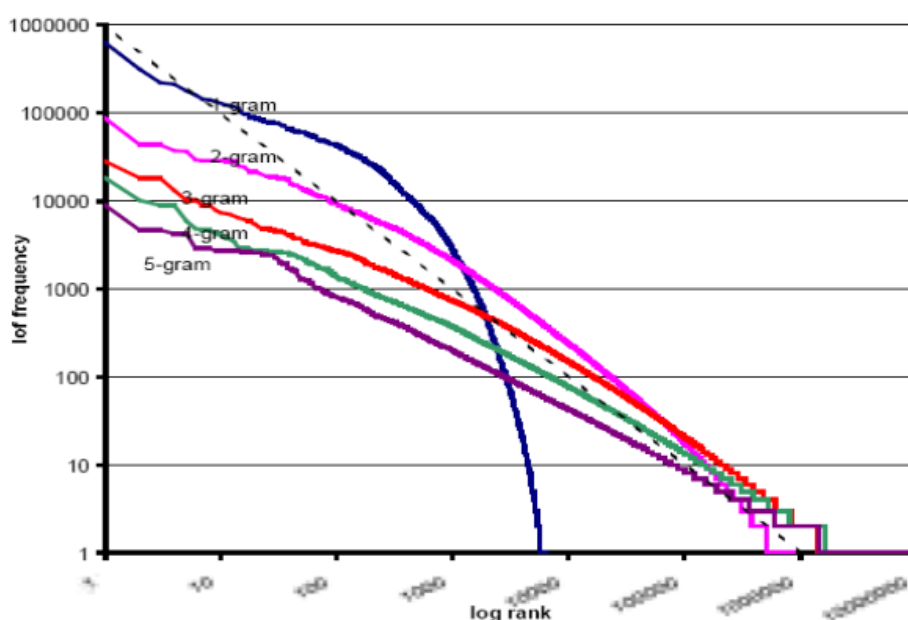
Na podobný fakt odkazují i jiné skutečnosti. Jeden z názorných příkladů je pokus studie o analýzu na čínském jazyce. U čínského jazyka je náročné určit, co je slovem. Někteří by mohli tvrdit, že znak je slovem. Ovšem jsou případy, kdy samotný znak neznámá nic a až v kombinaci s dalším dává smysl a tvoří slovo. Když ho ale zkombinujeme opět s jiným znakem, slovo se může zcela změnit jak výslovností, tak významem i funkcí. Jelikož je také těžké určit, kolik znaků v průměru tvoří slovo, byly například v některých výzkumech pro simulace testování použity n-gramy⁵⁸. Výskyty n-gramů v korpusu byly použity jako náhrada čínských slov, na jejichž základě byla provedena analýza Zipfova

⁵⁶ ZIPF, George. *Human behavior and the principle of least effort*. 1949, s. 24.

⁵⁷ MANDELBROT, Benoît. *An informational theory of the statistical structure of language*. In: JACKSON, Willis. *Communication theory: Papers read at a symposium on "Applications of communication theory" held at the Institution of electrical engineers, London September 22nd-26th 1952*. 1953, s. 491.

⁵⁸ XIAO, Hang. *On the Applicability of Zipf's Law in Chinese Word Frequency Distribution*. In: *Journal of Chinese Language and Computing* 18. 2008, s. 39.

zákona. Zde studie zdánlivě selhala hned v několika bodech, které ale vedly k dalším novým poznatkům. Ukázalo se, že ne všechny n-gramy skutečně odpovídají reálným čínským výrazům. Také se zjistilo, že křivka, která znázorňuje 1-gramy, tedy jednoznaková slova, selhává držet tvar podle zákona (obr. 5). K tomuto se však vyjadřují také jiná zkoumání Zipfova zákona v čínštině a dokládají tento fakt jako kulturní a historickou skutečnost, podmíněnou limitacemi samotného znakového zápisu jazyka. Toto zkoumání říká, že graf může klamně vést k usouzení, že čínské texty nenásledují Zipfův zákon. Je však široce přijatá skutečnost, že počet čínských znaků je limitován, zatímco neexistuje skutečný limit pro čínská slova. Ve výsledku je ostrý spád, který můžeme u 1-gramů vidět zcela logicky očekávan a může se teoreticky vyskytnout i v jiných jazycích s podobně speciálními podmínkami.⁵⁹

Obr. 5 - Zipfova křivka N-gramů čínského korpusu TREC⁶⁰

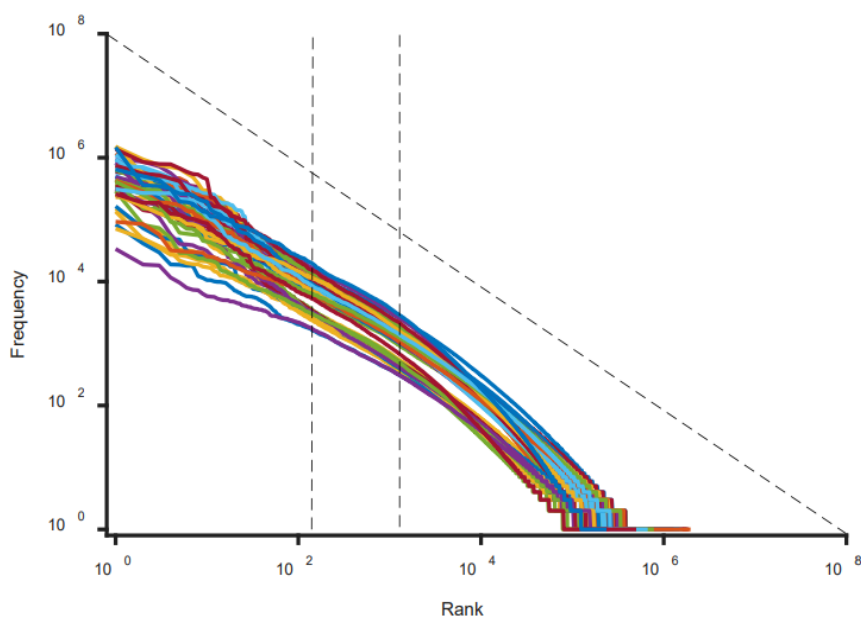
Další skutečnosti původního testování na čínštině ukázaly, že některá v korpusu získaná slova mají konkrétní specifické postavení například v novinách a zprávách, kde se objevují s vysokou frekvencí, zatímco v běžné mluvě a textech se daná slova vůbec neukazují, což narušovalo data o reálném ranku a frekvenci slov.⁶¹ Obzvláště toto poslední

⁵⁹ LIU, Chao-Lin, ZHANG, Shuhua, GENG, Yuanli, LAI Hwei-ling a Hongsu WANG. *Character distributions of classical Chinese literary texts: Zipf's law, genres, and epochs*. Proceedings of the 2017 International Conference on Digital Humanities (DH 2017), Canada. 2017, s. 4.

⁶⁰ XIAO, Hang. *On the Applicability of Zipf's Law in Chinese Word Frequency Distribution*. In: *Journal of Chinese Language and Computing* 18. 2008, s. 40.

⁶¹ Tamtéž.

pozorování vede ke skutečnosti, že slova a jejich rank ve velkém záleží na žánru testovaného vzorku. Nejen, že se pak mění samotná slova pro daný rank, ale mění se dokonce samotné sklopení původní Zipfovy křivky. O tomto pozorování mluví studie, která zkoumala vzorky z padesáti různých jazyků a následně různých žánrů v daných jazycích. Bylo zjištěno, že princip, který se projevuje, jak popsal Zipf, skutečně v jazycích existuje,⁶² ačkoliv křivka není tak pravidelná, jak se původně zdálo u menších vzorků, což nám může ukázat obrázek 6. Sklopení a přesnost se podle původní Zipfovy křivky může navíc lišit dle různých jazyků.

Obr. 6 - Zipfův zákon na vzorku 50 jazyků⁶³

Z prvního Zipfova zákona nicméně můžeme přese vše dojít k názoru, že ve všech jazycích existuje obdobný mechanismus, který pomáhá balancovat frekvence jednotlivých slov realizovaných v textu. Zipfova teorie začala tím, že tento mechanismus může být způsoben právě principem nejmenšího úsilí, jehož esenciálním východiskem je vnitřní ekonomie mluvy a následné protichůdné ekonomizace. Než však můžeme dojít k pevnému závěru, bude nutné v budoucnu vykonat studie zabývající se vzorky skutečné mluvené řeči, kde se opravdu budou střetávat strany mluvčího a posluchače. Zároveň je třeba podívat se na ostatní zákony a pokusit se zjistit, jak se vzájemně mohou ovlivňovat jednotlivé jevy. Až poté budeme možná moci dojít k závěru, zda je tato slovníková rovnováha a esenciální

⁶² YU, Shuiyuan, XU, Chunshan a Haitao LIU. *Zipf's law in 50 languages: its structural pattern, linguistic interpretation, and cognitive motivation*. 2016, s. 5-6.

⁶³ Tamtéž, s. 6.

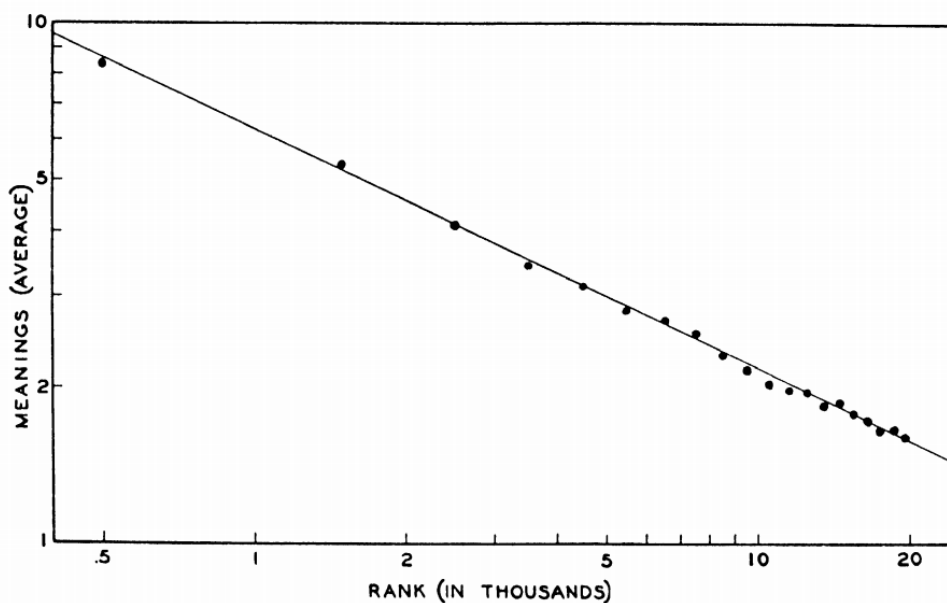
samoregulační mechanismus jazyka skutečně založen na principu ekonomizace a snaze o nejmenší úsilí nebo zda najdeme jiné vysvětlení. Ekonomizace se momentálně zdá jako nejlepším vysvětlením, ale nemáme důkazy, zda tomu tak skutečně je.

Druhým a pro nás neméně důležitým **Zipfovým zákonem** je jeho princip, který formalizoval vzorcem zabývajícím se vztahem mezi počtem významů a počtem výskytů slova:

$$m_r = \sqrt{F_r} ,$$

Kde m je počet významů slova, F je celkový počet výskytů všech významů daného slova a r je rankové pořadí slova pro uspořádání slov od nejčastějšího po nejméně časté.⁶⁴

Zákon hovoří o teorii, kdy slova s více významy budou mít úměrně větší frekvence výskytu. Tato teorie byla testována na Thorndikeho studii 20 000 nejpoužívanějších anglických slov samotným Zipfem a jeho studenty, kteří spočítali následně podle Thorndikeho slovníků počet významů pro jednotlivá slova. Jelikož však Thorndike stanovil ranky po tisících, a ne jednotkách slov, byla také analýza Zipfa a jeho studentů nutně provedena na průměrných rankích 500, 1500, 2500 atd.⁶⁵ Výsledkem jim byl graf, který můžeme vidět na obrázku 7, popisující klesající a poměrně pravidelnou tendenci mezi významem a rankem slov.

Obr. 7 - Distribuce slov na základě významu a frekvence⁶⁶

⁶⁴ ZIPF, George. *Human behavior and the principle of least effort*. 1949, s. 27-28.

⁶⁵ Tamtéž, s. 29.

⁶⁶ Tamtéž, s. 30.

Ačkoliv to na první pohled nemusí být zřejmé, tento trend přichází s nespočtem problémů. Jedním z nich jsou slova s gramatickou funkcí. Existují jazyky, převážně pak ty asijské jako japonština nebo čínština, které využívají partikule, což jsou slova chovající se ve skutečnosti jako záložky s gramatickou funkcí (tedy postpozice, zde je problém mezinárodní terminologie). Tyto záložky často samy o sobě nenesou význam nebo ho mají vysoce specifický. Kvůli tomu by však tyto jazyky při použití druhého Zipfova zákona dle křivky pravděpodobně nedávaly smysl právě pro nezbytně vysoké frekvence výskytu záložek a zároveň nízkému počtu jejich významů. Bohužel se nepodařilo najít konkrétní zkoumání tohoto zákona na japonském jazyce. Hlavním z nedostatků jsou tedy chybějící rozsáhlá studie a důkazy, zda tento princip skutečně funguje na všech jazycích, jak Zipf tvrdí.

V první řadě je velice těžké přiřadit slovům správný počet jejich významů. Významy se mění v průběhu let a stejně tak se mění v různých oblastech. Tohoto faktu si můžeme všimnout i na příkladu českého jazyka, kdy zaznamenáváme rozdíly ve slovníku mezi východem a západem země. Jednotlivá slova mají často zcela rozdílný význam. Z vlastních zkušeností můžeme klasickým příkladem slovo „rožni“, které běžně na Ostravsku znamená „rozsvít“, zatímco v Čechách „grilovat.“ Nejen, že je tedy těžké určit přesné počty významů jednotlivých slov, ale i samotný původní vzorek pro předchozí vyvození ranků a frekvencí musí již v tomto stádiu počítat s těmito budoucími rozdíly. Je nezbytné si vybrat vhodná původní data podle území vzniku těchto textů a hlavně doby, jelikož významy a slovní zásoba se mění také v čase. Jestliže totiž budeme počítat s celkovým vzorkem slovníku pro území celé České republiky – tedy bez rozdílu využijeme například celý dostupný český korpus –, rozdílná míra a různorodost významů nám mohou zkreslit výsledky.

Velice zajímavou stránkou tohoto zákona je však jeho možná teoretická platnost. Bylo by zajímavé vypracovat detailní frekvenční slovníky s počty významů jednotlivých slov například v českém jazyce a ty následně posoudit. Jestliže bychom na základě těchto výzkumů zjistili, že nelze vyvrátit přítomnost Zipfova druhého zákona, přidalo by to na další evidenci jeho teorie protichůdných sil unifikace a diverzifikace, které hovoří o počtech významů ve slovech a nepřímo by nám to opět podpořilo tuto možnou stránku ekonomizace v jazyce, tak jak ji Zipf ve své knize vysvětluje (existence ekonomizací mluvčího a posluchače a rovnováha slovníku). Další zajímavou skutečností tohoto výzkumu by bylo zjištění, zda slova s nejvíce významy a výskyty jsou nejkratší. Touto skutečností se zabývali také Altmann nebo Zipf. Podle jejich zkoumání došli k názoru, že existuje následný

vztah mezi počtem významů a délkou slova, tedy, že slova s více významy jsou obecně kratší.⁶⁷ Opět nám však chybí více důkazů a testování provedená například právě na japonštině či jiných exotičtějších jazycích.

Jestliže pak nejvíce používaná slova jsou ta krátká a zároveň nesou nejvíce významů, došli bychom ke zřejmému závěru, že krátká slova mají nejvíce významů a jsou nejpoužívanější, což by mohlo být zásadním zjištěním pro pole ekonomizace, které je snahou šetřit. Studie pro ověření těchto skutečností by však byla velice rozsáhlá a časově náročná a v současnosti ji můžeme brát stále pouze jako teorii.

3.3 Menzerath-Altmanův zákon

Mezi nejznámější a nejzásadnější lingvistické zákony patří nepochybně Menzerath-Altmanův zákon (MAL). Jeho základy zasadil Paul Menzerath (Menzerath, 1928), který si začal všimnout na německém jazyce, že čím delší je slovo, tím kratší je průměrná délka jeho jednotlivých slabik.⁶⁸ Na tuto skutečnost o skoro padesát let později navázal Gabriel Altmann, který tento vztah zobecnil pro různé úrovně jazyka a znázornil ho vzorcem⁶⁹

$$y = A \cdot x^{-b} \cdot e^{cx},$$

který byl následně dále zjednodušen:

$$y = A \cdot x^{-b}.$$

Kde y je konstituent, x je konstrukt. A a b jsou parametry.

Tento zákon byl testován na nespočtu jazyků, a to jak v psané, tak mluvené formě. Sám Altmann ve svém textu poskytl několik výpočtů s následnými výsledky, jak lze vidět například na tabulce v obrázku 8.

Word length in syllables x	1	2	3	4	5	6	7
Mean syllable length in phonemes y	2.79	2.73	2.68	2.51	2.41	2.23	2.00
Computed values y_c	2.77	2.78	2.67	2.53	2.36	2.20	2.04

8 - Délka slabik v anglických slovech⁷⁰

⁶⁷ KÖHLER, Reinhard. *Quantitative Syntax Analysis*. In: *Quantitative Linguistics* 65. 2012, s. 22.

⁶⁸ ALTMANN, Gabriel. *Prolegomena to Menzerath's law*. In R. Grotjahn (Ed.), *Glottometrika* 2. 1980, s. 1.

⁶⁹ Tamtéž, s. 3.

⁷⁰ Tamtéž, s. 7.

V tabulce můžeme hlavně vidět délku slov v přepočtu na slabiky a následně délky jednotlivých slabik v počtu fonémů. Následná vyřčená definice zní: „Čím delší je jazykový konstrukt, tím kratší jsou jeho jazykové konstituenty.“⁷¹

Existuje nespočet výpočtů a výzkumů, ale jak sám Altmann psal, tento zákon považuje za stochastický a věří, že budou existovat v různé míře odchylky v různých jazycích už kvůli samotné univerzálnosti tvrzení. Ale že každé další zkoumání může jen vést k prohloubení jeho pravdivosti.⁷² Zůstává skutečností, že zákon dosud nebyl zcela vyvrácen.

Podívejme se však na tento zákon z hlediska ekonomizace. Už na první pohled MAL působí, že se v něm ukrývají ekonomické principy. Když se například zamyslíme nad naší vlastní výslovností, čím jsou slova delší, tím větší máme tendenci je zkracovat. Toto může být jeden z možných důvodů, proč čím je něco delšího, tím větší je tendence, aby jeho součásti byly kratší a podobný princip se pravděpodobně aplikuje i v jazycích. Jako další možné vysvětlení tohoto zákona podává Köhler svou hypotézu registru (Köhler, 2012). Dle této hypotézy existuje registr, podobný krátkodobé paměti, který zaznamenává, ukládá, zpracovává a analyzuje jednotlivé konstituenty a jejich vzájemné vazby. Jelikož tento registr je omezený, čím je větší konstrukt, tím musí být jeho konstituenty proporčně kratší, aby je registr dokázal všechny zpracovat.⁷³ Tomuto registru se více budeme věnovat v další kapitole, ale je to jedno z možných vysvětlení, proč existuje v jazyce tento ekonomický systém, který MAL popisuje.

Ještě o úroveň výš vytáhl MAL Luděk Hřebíček. Hřebíček popisuje jazyk jako systém, kde jednotlivé lexikální jednotky tvoří body, které jsou spolu propojené v různých vztazích. Na základě těchto propojení vzniká hierarchie a následná struktura.⁷⁴ Tato struktura má pak určitou symetrickou tendenci následující MAL. Zákon byl ověřen na nespočtu testování a Hřebíček se pokusil zajít ještě dále a aplikovat ho na nadvětné úrovni. Tato úroveň je testována pouze na psaných textech a dívá se na lexikální jednotky z pohledu jejich širšího a užšího kontextu.⁷⁵

Dle Hřebíčka existuje širší kontext, který se chová jako konstrukt (x), měřen v počtu jednotlivých vět, kde se daná lexikální jednotka vyskytuje. Poté máme užší kontext (y),

⁷¹ ALTMANN, Gabriel. *Prolegomena to Menzerath's law*. In R. Grotjahn (Ed.), *Glottometrika* 2. 1980, s. 1.

⁷² Tamtéž, s. 5.

⁷³ KÖHLER, Reinhard. *Quantitative Syntax Analysis*. In: *Quantitative Linguistics* 65. 2012, s. 84.

⁷⁴ HŘEBÍČEK, Luděk. *The elements of symmetry in text structures*. In: *Glottometrics* 2, 2002, s. 18.

⁷⁵ Tamtéž, s. 19.

což jsou jednotlivé věty s touto jednotkou, počítány v počtu jejich částí (počtu slov). Hřebíček provedl několik textových analýz, na jejichž základě došel k závěru, že širší kontext (počet všech vět, ve kterých se jednotka vyskytuje) zaujímá skutečně pozici konstruktů a užší kontext (jednotlivá konkrétní věta s jednotkou) zaujímá pozici konstituentů.⁷⁶ „Jestliže je lexikální jednotka určena výskytem ve větším počtu vět (...), délka jednotlivých vět nebude velká a průměrná velikost konstituentů se snižuje.“⁷⁷ Čím častěji se tedy například konkrétní slovo vyskytuje v různých větách, tím kratší budou jednotlivé věty slovo obsahující. To znamená, že MAL funguje skutečně pro celý jazykový systém, včetně jeho nadvětné úrovně. A zásadní důvod, proč takto funguje by měl vycházet z ekonomie. Jak říká i Hřebíček, jde o určitou snahu snížit redundanci jazyků/textů.⁷⁸

Podle různých předpokladů docházíme k názoru, že jazyk je systém tvořený strukturami (hierarchií rovin) na základě určité ekonomie. A jelikož MAL můžeme aplikovat na všechny úrovně jazyka, můžeme hovořit o symetrii a soběpodobnosti jazykových rovin. Tato symetrie a soběpodobnost vedou ke skutečnosti, že již při vzniku a vývoji přirozených jazyků působila na jazyky určitá ekonomizační síla. Tato ekonomizační síla mohla působit z důvodu fyziologických potřeb. Například když se podíváme na kapacity plic, tak je poměrně logické, že čím je věta delší, tím budou slova kratší, abychom ji zvládli vyřknout. Naopak kratší věta může mít delší slova, abychom dostatečně sémanticky vysvětlili náš záměr (opět skutečnost, že delší slova by měla mít méně jednotlivých významů, a tedy budou snadnější pro pochopení přesných záměrů). Stejně tak soběpodobnost rovin může být výsledkem toho, že je snadnější na šetření paměti i představivosti a interpretace, když analyzujeme sobě si podobné útvary, než kdyby se každá jazyková rovina chovala naprosto jinak s jinými pravidly.

Každopádně, pakliže je tato ekonomie v jazyce přítomna, přichází jako logické řešení, že současné ekonomické stádium jazyka, jak popisuje MAL, se vyvinulo aktivní ekonomizací lidí v minulosti. Jsou to totiž vždy současné aktivní procesy a změny, které formulují jazyk, jak ho později známe.

Z pohledu synergetické lingvistiky můžeme pak říct, že samotná existence a univerzální aplikovatelnost Menzerath-Altmanova zákona a jeho propojení přes významy, délku a počty výskytů se Zipfovými zákony, nás vede k předpokladu, že už od počátku

⁷⁶ HŘEBÍČEK, Luděk. *The elements of symmetry in text structures*. In: *Glottometrics* 2, 2002, s. 19.

⁷⁷ Tamtéž, s. 19-20.

⁷⁸ Tamtéž, s. 20.

v jazyce skutečně funguje ekonomizační princip. Působením tohoto ekonomizačního principu jsme se pak možná dostali do současné situace, kdy můžeme pozorovat jednotlivé tendence v jazycích, které působí ekonomicky. Toto je následnou ukázkou kombinace více zákonů a na základě dedukce vyvození závěru, jak popisuje synergetická lingvistika, která došla ke stejnému závěru přítomnosti ekonomizace (Köhler, 2012). Můžeme pozorovat, že je to také Köhler, který jako jeden z mála ve svých dílech skutečně používá pojem ekonomizace (economisation).

4 Další důvody ekonomizace

Proč máme tendenci ekonomizovat může mít nespočet důvodů, několik jsme si v práci již uvedli, jsou to třeba snaha šetřit energii, úsilí, čas, dech či snížit náročnost vyslovování. Kromě takovýchto možných důvodů, které si dokážeme jasně představit je však třeba vzít v potaz i další možnosti, které jsou ještě více abstraktivní, ale velice dobrou argumentací. Konkrétně se podíváme na dva pojmy, pozornost – tedy schopnost vnímat a udržet pozornost – a omezení registru – tedy schopnost ukládání a analýzy jazyka.

4.1 Pozornost

Pozornost (attention) nepochybně většina z nás zná v souvislosti s pojmem *attention span*, který se pojí na udržení pozornosti. S pojmem se často setkáváme během výuky ve škole, při plnění úkolů v práci, sledování pořadů nebo během porad a schůzí. Je pak otázka, do jaké míry je pozornost důležitá pro jazyk. Tento okruh studií můžeme najít převážně v psycholingvistice. Můžeme zmínit práce od Ronalda W. Langackera, který se mimo jiné ve velkém zabývá právě věnováním pozornosti. Jedním ze zásadních pojmů tady je *okénko pozornosti* (*window of attention*). Langacker říká, že rozsah pozornosti, kterou jsme schopni vynaložit, je limitován na okénko. Uvnitř jeho rámu se nachází to, čemu věnujeme největší pozornost a primárně vnímáme jen to, co v okénku *vidíme*, podobně jako když se díváme z okna.⁷⁹ V mluvě okénko, kterým se díváme, je momentální kontext. Podstatné jsou pak kontextové okolnosti, důrazy, intonace i gesta. Okénko samotné je pak vymezením místa pozornosti.⁸⁰ Tedy logicky by to znamenalo, že věcem mimo okénka nepřikládáme řádnou pozornost. Co bude v pozornostním okénku je určeno na základě kontextu a relevance. Ve velkém pak záleží na našem slovosledu, a dříve zmíněném důrazu a intonaci na to, co je důležité. Někdy totiž cíleně do jednoho okénka vložíme více, než je nutné a někdy naopak v jedné větě využijeme více jednotlivých okének pro zdůraznění stejné důležitosti. Jedná se zde o snahu regulovat náročnost obsaženého materiálu.⁸¹ Příkladem uvádí Langacker třeba:

- a. She wants [a house] and [a garden].
- b. She wants [a house [with a garden]],⁸²

⁷⁹ LANGACKER, W. Ronald. *Discourse in Cognitive Grammar*. In: *Cognitive Linguistics* 2. 2001, s. 145.

⁸⁰ Tamtéž, s. 146.

⁸¹ Tamtéž, s. 154-155.

⁸² LANGACKER, W. Ronald. *Investigations in Cognitive Grammar*. In: *Cognitive Linguistics Research* 42. 2009, s. 351.

kdy v příkladě prvním vidíme dvě následná okénka – house a garden – zatímco v druhé vidíme jedno okénko – house (with a garden). Důvodem pro regulaci by mohla být právě snaha, aby si posluchač odnesl to zásadní. Slova, která se pak v okénku neobjevují, jsou méně zásadní informace, kterým nepřikládáme pozornost.

Tady nás ovšem přivádí myšlenka, že pokud skutečně některým slovům ve větách věnujeme větší pozornost, pak ty ostatní by se v některých případech mohla dát i zcela vypustit. Jsou to totiž slova, která neudrží pozornost a ani nejsou důležitá, protože jsou známá už z kontextu, ve kterém se okénko nachází. Ještě lepším příkladem oproti anglickému jazyku může být český jazyk, kde k další ekonomizaci skutečně dochází a místo „Ona chce dům a zahradu.“ bychom řekli pouze „Chce dům a zahradu.“, jelikož o kom mluvíme už je zřejmé právě z kontextu.

Je tedy možné, že okénka pozornosti jsou to hlavní, co se snažíme zachovat, sdělit a přijímat, zatímco ostatní je nadbytečný obsah, který by pouze zaplňoval paměť a bude předmětem pro možnou ekonomizaci. Tedy pozornost by mohla být zásadní při potřebě ekonomizovat a snaze o odstranění nadbytečných slov, jelikož existuje limit, kolika věcem dokážeme zároveň pozornost skutečně věnovat.

4.2 Omezení registru

Registr je jedna z hypotéz, o které mluví Reinhard Köhler, a na jejímž základě se snažil vysvětlit například fungování Menzerath-Altmanova zákona. Hypotézu existence registru Köhler charakterizuje dvěma předpoklady:

- 1) „Existuje speciální registr – podobný hypotetické krátkodobé paměti ale ne zcela identický – pro zpracovávání jazyka, který musí plnit dva požadavky: (1) musí ukládat konstituenty (části) jazykové konstrukce na všech úrovních během analýzy, dokud nebude celé zpracování dokončeno, a zároveň (2) musí uchovat výsledky této analýzy – tedy strukturální informace o vztazích mezi konstituenty (...) [na všech těchto úrovních].“ (Köhler 2012, 84) Tento registr je omezený, což vede ke skutečnosti, že čím je něco delší, tím je větší tendence zkracovat jednotlivé části, aby je registr dokázal stále zpracovávat a uskláňovat výsledky.
- 2) „Čím více má konstrukt konstituentů, tím více strukturálních informací musí být uloženo.“ (Köhler 2012, 84) Tady však Köhler zmiňuje, že prodloužení konstruktů a více konstituentů není úměrné ke spotřebě kapacit registru. Tuto

skutečnost popisuje na zkoumání, kde s rostoucí délkou věty se snižují počet možných vztahů, což vede k menší náročnosti na analýzu a paměť.⁸³

Tato hypotéza nicméně stále vede k předpokladu, že registr není neomezený a existuje stropní limit, kolik toho v něm dokážeme uložit a analyzovat.⁸⁴ Tady se vracíme opět k Menzerath-Altmannově zákonu a k možným důvodům, proč je potřeba ekonomizovat. Můžeme si to představit následovně: Představme si, že dostaneme výplatu a máme tedy omezený rozpočet na další měsíc. Na začátku měsíce je největší tendence nakupovat a utrácet a čím jsme dále v měsíci, tím méně máme finančních prostředků a utrácíme méně a méně, a je větší potřeba šetřit, abychom se vešli do našeho platového limitu. Je pravděpodobné, že v jazyce funguje podobný systém, kdy na začátku (v případě krátkých vět) nepociťujeme tak velkou tendenci ekonomizovat, ale v průběhu (u dlouhých vět), jakmile se dostáváme k limitu registru, se ekonomizační tendence zvětšuje. Na tomto příkladě by měl fungoval registr, jak o něm mluví Köhler, a je to možné vysvětlení nerovnoměrné ekonomizace, jak ji popisuje MAL.

Podobně jako je tomu u tohoto registru, můžeme očekávat, že i samotná krátkodobá paměť bude jedním z důvodů ekonomizování. Příkladem můžeme mít hru, kterou často studenti hrají ve škole, kdy první osobě je pověřen příběh. Tato osoba má dále příběh převyprávět druhé osobě a ta dále třetí. Zkoumá se, kolik zásadních informací z původního příběhu se dostane až k poslední osobě. Čím je příběh delší, tím více nepodstatných informací se vytratí a ve výsledku zbývají jen nejzásadnější informace, což může být dalším úkazem ekonomizace ve snaze eliminovat to méně podstatné už z hlediska zapamatování. Jak zní i přísloví: „Méně je někdy více.“

⁸³ KÖHLER, Reinhard. *Quantitative Syntax Analysis*. In: *Quantitative Linguistics* 65. 2012, s. 84.

⁸⁴ KÖHLER, Reinhard. *Quantitative Syntax Analysis*. In: *Quantitative Linguistics* 65. 2012, s. 85.

5 Porušení principu ekonomizace

Ačkoliv si můžeme v jazycích všimnout ekonomizačního principu, můžeme si stejně tak všimnout situací, kdy k ekonomizaci nedochází. Hledat důvody porušení ekonomizace je poměrně obtížné, jelikož důvody jejího porušení často závisí na jedincích. Skvělý příklad uvádí Zipf (1949, 20) na srovnání využívání jazyka a lezení na horu. Jak píše, záleží na jedinci, zda si zvolí snadnou cestu na vrchol nebo se rozhodne pro cestu nejobtížnější, ať už z důvodu sebeuspokojení nebo získání obdivu ostatních. V jazycích k porušení ekonomizace často může dojít ze stejných důvodů.

Můžeme se podívat konkrétně na sociolingvistiku. **Sociolingvistika** je široký obor, ve kterém existuje přes deset faktorů ovlivňujících, jak používáme jazyk.⁸⁵ Pro ukázkou této práce nastíníme jen několik okolností, kdy sociální situace omezuje či zcela zabraňuje ekonomizaci. V první řadě máme otázku sociálních tříd, které působí jako nová nezávislá proměnná na způsob, jakým se lidé vyjadřují. Bylo zkoumáno, že v nižších sociálních vrstvách dochází častěji k nestandardním výrazům v mluvě.⁸⁶ Můžeme předpokládat, že mluva v nižších sociálních skupinách bude více hovorová, slangová či zkratková. Když se na tuto skutečnost podíváme z druhé strany, můžeme předpokládat, že ve vyšších sociálních třídách naopak narazíme na více spisovné mluvy a méně zkracování. Stejně tak v odborných textech se lidé budou vyhýbat zkratkám, hovorovým výrazům a v první řadě, implikaturám, o kterých jsme si pověděli v druhé kapitole. V odborných pracích, smlouvách či zákonech se totiž počítá s tím, že vše bude jasně explicitně vysvětleno a popsáno, se snahou nechat co nejméně prostoru pro individuální interpretaci. Ekonomizace je tedy cíleně potlačována. Stejně tak můžeme očekávat toto potlačování během formálních událostí. Také když se podíváme na příklady většiny běžných jazyků, všimáme si skutečnosti, že zdvořilá a formální mluva bývá delší než ta neformální hovorová. Příkladem máme:

Příklad 1: Neformální: „Chceš mi pomoci?“

 Formální: „Chtěl bys mi pomoci?“

Příklad 2: Neformální: „Wanna help me?“

 Formální: „Do you want to help me?“

⁸⁵ RASINGER, M. Sebastian. *Quantitative Research in Linguistics*. 2nd edition. In: *Research Methods in Linguistics series*. 2013, s. 24.

⁸⁶ Tamtéž, s. 23.

Pak jsou dokonce jazyky, kde se formální mluva řídí mnohem složitější a delší gramatikou jako je tomu v japonštině a dělá se tedy dokonce rozdíl mezi klasickou a zdvořilostní mluvou.

To nás vede k druhému příkladu, kde dochází k porušování ekonomizace, a tím je **zdvořilost**. Je těžké najít přímou spojitost mezi zdvořilostí a ekonomizací, proto si jen nastíníme, jak tato skutečnost může ovlivňovat ekonomizaci.

Víme, že existují různé zdvořilostní teorie jako principy maxim zdvořilosti od Leech (Leech, 1983) nebo teorie tváře od Brownové a Levinsona (Brown a Levinson, 1987). Tato jednotlivá díla nejsou předmětem této bakalářské práce, nicméně můžeme si pomocí nich okrajově nastínit, jak mohou ovlivňovat ekonomizaci. Zachování tváře i maxima tady pro nás hrají stejnou roli, zásadní je snaha být zdvořilý a nedotknout se negativně posluchačů. Abychom tohoto dosáhli, musíme se občas vyvarovat určitým charakteristikám ekonomizace. Například je nutné dávat si pozor na určité implikatury, skryté záměry, nejasnosti, příliš přímou řeč, hovorovost a podobné. Některé skutečnosti je neslušné říct přímo a musíme volit delší a náročnější cestu vyjádření pro zachování zdvořilosti. Někdy je třeba mluvit nepřímou či okrajově a vyhýbat se pevným tvrzením, tak tomu bývá třeba ve dříve zmíněné zdvořilostní mluvě japonštiny, která se používá hlavně vůči nadřízeným či jinak výše postaveným či hodnoceným lidem. Proto také někdy strávíme dlouhý čas pečlivou volbou slov. Toto všechno pochází často právě ze snahy zachování zdvořilosti. Je to proto další faktor, který ve velkém ovlivňuje naši běžnou mluvu a momentální tendenci ekonomizovat.

Závěr

Tématem této bakalářské práce byl princip ekonomizace. Naším cílem bylo primárně představit a vysvětlit tento pojem pro pole obecné lingvistiky. Položili jsme tedy primární definici, a na jejím základě zkoumali několik stránek jazyka a hledali, případně představovali v nich ekonomizační tendence.

Nejdřív jsme se podívali na čistě mluvenou stránku ekonomizace v konverzacích, kde jsme si převážně na konverzačních a skalárních implikaturách vysvětlili podstatu ekonomizačního principu v praxi. Vysvětlili jsme si důležitost empirie a kontextu pro ekonomizaci a obecné tendence i problematiky, ke kterým snaha ekonomizovat – cílená i neplánovaná – směřuje. Na názorných příkladech jsme si vysvětlili důležitost principu kooperace a k čemu dochází, když ekonomizace naopak zkomplikuje vyjádření záměru a ztíží interpretaci posluchače.

Dále jsme se věnovali možné ekonomizaci v gestech, kde jsme bohužel došli k závěru, že současné výzkumy nejsou dostačující pro obecné popisy ekonomizace. V tomto ohledu bude nezbytné v budoucnu doložit více studií, abychom mohli zjistit, zda jsou gesta možným projevem ekonomizace.

Poslední část kapitoly jsme věnovali fonetickým změnám, kde jsme si na základě několika příkladů ukázali a vysvětlili, kde, jak a proč dochází k ekonomizacím na slovech a jednotlivých hláskách. V této podkapitole jsme si ukázali ekonomizační tendenci na nejnižší jazykové úrovni a dalo by se říct samotném základě jazyků – na slovní zásobě. Dále jsme si popsali, proč právě fonetické změny hrají tak podstatnou ekonomizační roli pro budoucí vývoj jazyka.

V další (třetí) kapitole jsme se podívali na hlavní znaky synergetické lingvistiky. Vysvětlili jsme si, čím se toto odvětví zabývá a o co usiluje. Na základě této synergetické lingvistiky jsme se dále podívali na dva konkrétní jazykové zákony (principy); Zipfovy zákony distribuce a Menzerath-Altmannův zákon. Tyto zákony jsme si vysvětlili, popsali a uvedli některé z důkazů jejich funkčnosti a také jejich možné problematiky. Dále jsme se pokusili ukázat a dokázat (ovšem pouze z teoretického a logického hlediska), proč by právě ekonomizace měla být jedním z hlavních důvodů existence těchto jazykových principů.

V následující kapitole jsme si představili další možné důvody pro samotnou potřebu ekonomizovat. Na otázce pozornosti, hypotéze omezení registru a paměti jsme si vysvětlili tyto důvody pomocí ilustrativních situací z běžného života.

Jako poslední jsme se v této práci podívali na vybrané situace, kdy dochází k omezení či porušení principu ekonomizace a vysvětlili si několik možných důvodů, proč k této skutečnosti dochází. Zásadní tady pro nás byla otázka sociolingvistiky, postavení ve společnosti a zdvořilost.

Tato bakalářská práce nepřináší jasnou odpověď na otázky proč, zda a kdy se ekonomizace v jazycích vyskytuje. Cílem této práce však bylo pouze pokusit se najít a popsat v různých úrovních jazyka možné působení ekonomizačního principu, a zároveň tento princip vysvětlit, znázornit a obhájit předložením nových hypotéz jako jednu z hlavních možností, proč by měl být pro jazyk tak zásadní. Tato práce se tedy snažila primárně o obecné představení a ukotvení pojmu ekonomizace v obecné lingvistice a jedná se o určitou snahu otevřít prostor dalším budoucím studiím na tento pojem.

Literatura a zdroje

Použitá literatura

ALTMANN, Gabriel. *Prolegomena to Menzerath's law*. In R. Grotjahn (Ed.), *Glottometrika 2*. 1980, s. 1-10.

ČERNÝ, Jiří. *Úvod do studia jazyka*. 1998, s. 18-22.

GRICE, H. Paul. *Logika a konverzace*. In: *Analytická filosofie. Druhá část*. 2006, s. 217-241.

HIRSCHOVÁ, Milada. *Pragmatika v češtině*. 2013, s. 139-140.

HŘEBÍČEK, Luděk. *The elements of symmetry in text structures*. In: *Glottometrics 2*, 2002, s. 17-20.

JURKA, Michal; MARTINKOVÁ, Petra a Michaela ROUBÍNKOVÁ. *Konverzační analýza (nejen) po česku*. 2014, s. 28-32.

KÖHLER, Reinhard. *Quantitative Syntax Analysis*. In: *Quantitative Linguistics 65*. 2012, s. 7, s. 19-26, s. 84-92.

LANGACKER, W. Ronald. *Discourse in Cognitive Grammar*. In: *Cognitive Linguistics 2*. 2001, s. 144-155.

LANGACKER, W. Ronald. *Investigations in Cognitive Grammar*. In: *Cognitive Linguistics Research 42*. 2009, s. 349-353.

LIU, Chao-Lin, ZHANG, Shuhua, GENG, Yuanli, LAI Huei-ling a Hongsu WANG. *Character distributions of classical Chinese literary texts: Zipf's law, genres, and epochs*. Proceedings of the 2017 International Conference on Digital Humanities (DH 2017), Canada. 2017, s. 1-4.

MACHAČ, Pavel a Magdalena ZÍKOVÁ. *Redukční procesy v řeči z hlediska fonetických rysů*. In: *K české fonetice a pravopisu*. 2013, s. 18-68.

MANDELBROT, Benoît. *An informational theory of the statistical structure of language*. In: JACKSON, Willis. *Communication theory: Papers read at a symposium on "Applications of communication theory"* held at the Institution of electrical engineers, London September 22nd-26th 1952. 1953, s. 491.

RASINGER, M. Sebastian. *Quantitative Research in Linguistics*. 2nd edition. In: Research Methods in Linguistics series. 2013, s. 22-24.

SIDNELL, Jack a Tanya, STIVERS. *The Handbook of Conversation Analysis*. 2013, s. 431.

SYROVÁTKOVÁ, Eliška. Výňatek z historického vývoje užívání Zipfových zákonů v lingvistickém kontextu. 2016, s. 27.

XIAO, Hang. *On the Applicability of Zipf's Law in Chinese Word Frequency Distribution*. In: Journal of Chinese Language and Computing 18. 2008, s. 33-45.

YU, Shuiyuan, XU, Chunshan a Haitao LIU. *Zipf's law in 50 languages: its structural pattern, linguistic interpretation, and cognitive motivation*. 2016, s. 2-14.

ZIPF, George. Human behavior and the principle of least effort. 1949, s. 19-34.

Další zmíněná literatura

BROWN, Penelope a Stephen C. LEVINSON. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. 1987.

LAMBERTON, M. Donald. *The Economics of Language*. 2002.

LEECH, Geoffrey. *Principles of pragmatics*. 1983.

MENZERATH, Paul. *Über einige phonetische probleme*. In: Actes du premier Congrès International de Linguistes; Sijthoff: Leiden, 1928.

Online zdroje

Cambridge Dictionary. *Economizing*. In: dictionary.cambridge.org [online]. [cit. 2021-02-14]. Dostupné z: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/economizing>

CLEMENT, Sara. *How Many Calories Do I Lose by Talking?* In: livestrong.com [online]. [cit. 2021-07-25]. Dostupné z: <https://www.livestrong.com/article/319364-how-many-calories-do-i-lose-by-talking/>

Definitions. *Definitions for economization*. In: definitions.net [online]. [cit. 2021-02-14]. Dostupné z: <https://www.definitions.net/definition/economization>

DEVLESSCHOUWER, Laura. *Upper-Bounded Scalars and Argumentation-in-Language Theory*. In: *Anglophonia* [Online]. 2019-12-20 [cit. 2021-07-18]. Dostupné z: <https://journals.openedition.org/anglophonia/2580>

Google n-gramů pro slovo *economisation*. In: books.google.com [online]. [cit. 2021-02-14]. Dostupné z: https://books.google.com/ngrams/graph?content=economisation&year_start=1750&year_end=2019&corpus=26&smoothing=0

Google n-gramů pro slovo *economization*. In: books.google.com [online]. [cit. 2021-02-14]. Dostupné z: https://books.google.com/ngrams/graph?content=economization&year_start=1750&year_end=2019&corpus=26&smoothing=0

GRANDY, E. Richard a Richard WARNER. *Paul Grice*. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online]. 2017-10-09 [cit. 2021-03-26]. Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/grice>

HIRSCHOVÁ, Milada. *Opoziční čtverec*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. [online]. 2017 [cit. 2021-02-27]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/OPOZIČNÍ%20ČTVEREC>

HIRSCHOVÁ, Milada. *Skalární implikatura*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2021-03-28]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/SKALÁRNÍ%20IMPLIKATURA>

Merriam-Webster Dictionary. *-ation*. In: merriam-webster.com [online]. [cit. 2021-02-10]. Dostupné z: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/-ation>

Merriam-Webster Dictionary. *Economize*. In: merriam-webster.com [online]. [cit. 2021-02-10]. Dostupné z: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/economize>

Online Etymology Dictionary. *Economize*. In: etymonline.com [online]. [cit. 2021-02-10]. Dostupné z: <https://www.etymonline.com/word/economize>